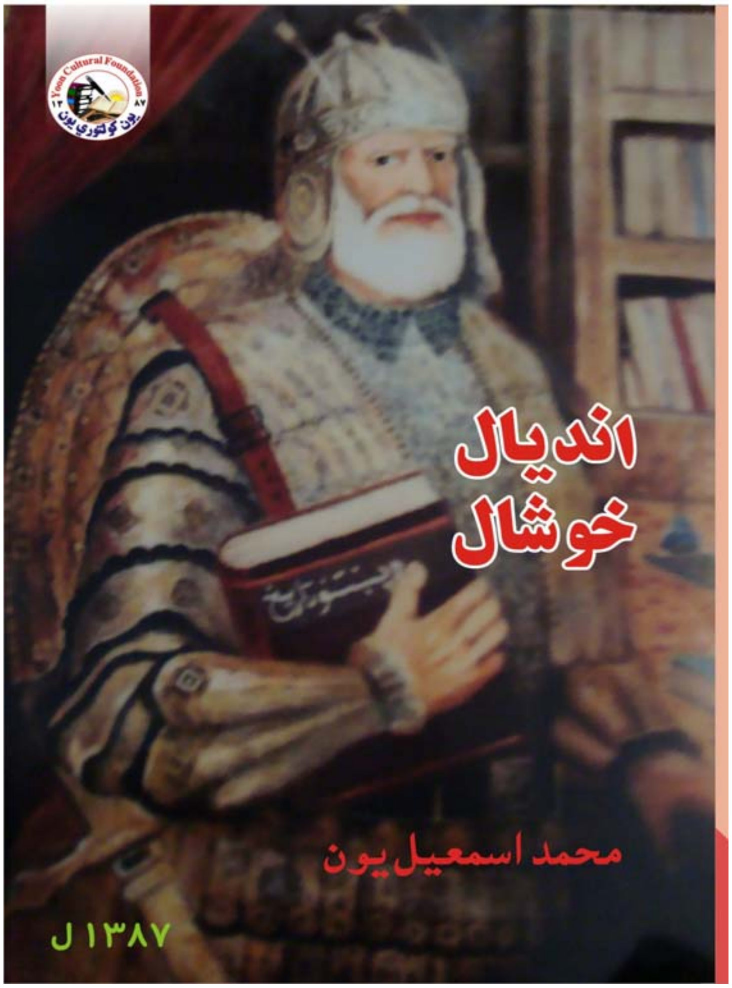
اندیال
خوشال
محمد اسمعیل یون
۱۳۸۷ ل

اندیال خوشال

لیکوال

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ل کال

بسم الله الرحمن الرحیم

د کتاب ځانګړنې

نـــــــوم:	اندیال خوشال
لـیـکــوال:	محمد اسمعیل یون
خـپـرنـدوی:	یون کلتوري یون
لیککال:	۱۳۸۰ل
چـاپکال:	۱۳۸۷ل
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
د لیـکـــوال	
پرله پسې نومره:	(۲۱)
د خـپـرنـدوی	
پرله پسې نومره:	(۲۱)
کـــــمپوزر:	ضیاالرحمن ضیا

نیولیک

سرلیک | مخ

سریزه..الف

لومړی څپرکی

د خوشال بابا پېژندګلوي...۱

دویم څپرکی

د خوشال بابا اثار...۳۷

الف- منظوم اثار...۳۹

ب- منثور اثار...۴۷

درېیم څپرکی

د خوشال د اند ځینې خواوې...................................۵۱

۱-صوفي خوشال...۵۱

۲- شاعر خوشال...۵۸

۳- فلسفي خوشال...۶۴

۴- کره کتونکی خوشال...۶۸

۵- ټولنپوه خوشال...۸۹

۶- رنځپوه (طبیب) خوشال......................................۹۵

۷- سیاستپوه خوشال...۱۰۳

۸- لیکګر (خطاط) خوشال......................................۱۱۱

څلورم څپرکی

پر خوشال بابا ځانګړې لیکل شوي کتابونه........۱۱۵

پایله...۱۲۹

اخځلیک...۱۳۰

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه ۱۳۱

سریزه

له ۱۳۷۱ څخه تر ۱۳۸۰ ل کال پورې په کابل پوهنتون، پښتو څانګه کې پر تدریسي چارو بوخت وم، په څو سمسترونو کې د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس چارې ماته راسپارل شوې وې، خو د یادو کلونو په ترڅ کې دا مضمون چې په دوو سمسترونو کې تدریسېده، په متواتر ډول ماته نه و راسپارل شوی، نو ځکه خو د یو منظم تدریسي کتاب د لیکلو چارې برابرې نه شوې. ما د تدریس پر مهال اکثره د خوشال بابا په اړه له متفرقه اثارو، د بابا له خپلو اثارو او د نورو استادانو له هغو لکچرنوټونو څخه ګټه اخیسته، چې تر دې دمخه لیکل شوي وو او دا مهال زموږ په واک کې وو. یاد کلونه هغه مهال و، چې د بېلابېلو جګړو او نورو ډول ډول بندیزونو له امله پوهنتون لکه چې پخوا و او یا اوس دی، هسې او داسې نه و، نږدې ځلورنیم کلونه پوهنتون په مهاجرت او نږدې نور پنځه کلونه یې په بندیزونو کې تېر کړل. خو هغه وخت، کله چې هم د تدریس زمینه برابره شوې، له ماسره د خپل هر تدریسي مضمون لپاره د یوه تدریسي اثر د رامنځته کېدو هیله پیاوړې شوې

ده، د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس پر مهال ماته دا ثرګنده شوه چې محصلین د خوشال د ژوندانه او مبارزو ترڅنګ د هغه فکري نړۍ لید ته هم زیات لېوال دي. د ۱۳۷۹ل کال په لومړیو کې ما د خپلې علمي ترفیع (پوهنملۍ علمي رتبې) لپاره د (خوشال اندو ژوند ته یوه لنډه کتنه) تر عنوان لاندې موضوع ثبت کړه. د پوهنتوني ترفیعاتو له قانون سره سم د یو کال په موده کې باید د ترفیع اثر بشپړ شي. د هغه وخت د حالاتو، ستونزو، بوختیاوو او تنګسیاوو په پام کې نیولو سره مې کله کله د ترفیع پر دې ټاکلې موضوع هم کار کاوه، نو کله چې د ترفیع ټاکلی وخت راورسېد، دا اثر هم د ترفیعاتو له غوښتنو سره سم بشپړ شو. د علمي ترفیع په توګه ددې اثر د ټاکنې پر مهال، زما هدف دا و چې دا اثر تر ترفیع وروسته د یوه تدریسي او یا هم د یوه مرستندوی تدریسي اثر په توګه محصلینو ته وړاندې کړم، د تدریس په بهیر کې ددې اثر اړانه او منځپانګه ورو ورو پسې بډایه او بیا به یې وروسته د یوه مناسب تدریسي کتاب په توګه چاپ کړم، خو د تېرو کلونو په بهیر کې ماته د ګڼو نورو عواملو او بوختیاوو له امله

ددې زمينه برابره نه شوه، چې يا پر دې اثر نور کار وکړم او نه هم د تدريس په بهير کې ما ته د خوشال پېژندنې مضمون را پـه برخـه شي، چې پـه عملي ډگر کې ددې اثـر نيمگړتيا پوره او کره کړم او د بشپړتيا لپاره يې کار وکړم، نو پـه دې خاطر نږدې اته کلونه دا اثر همداسې پاتې شو. اوس ځينې هغه ناچاپ کتابونه چې ما پـه دې اثر کې معرفي کړي و، چـاپ شـوي هـم دي، لکـه د سـرمحقق عبـدالله بختـاني خدمتگار (خوشال خان خټک او څو نور فرهنگيالي خټک) او د مېرمن خديجه فيروزالدين (د خوشال ژوند او مبارزه)، سـربېره پـر دې سـرمحقق زلمـی هېوادمـل د ((ننگيـالی د زمانې)) په نامه يو اثر چې د خوشال پېژندنې په برخه کې يو ډېر پراخ، هر اړخيز او شارح اثر گڼل کېږي او تر دې دمخه د بابا په اړه نورو اثارو ته يې هم په کې اشاره کړې، ليکلی او چاپ کړی دی. لـه دې اثـر څخـه د کابـل پوهنتـون د ژبـو او ادبياتو پوهنځي د ۱۳۸۶او ۸۷ کلونو د ماسترۍ پروگرام د محصلينو لپاره د خوشال پېژندنې مضمون د يوه تدريسي کتاب په توگه هم گټه پورته کېده. دغه راز په تېرو څو کلونو کې د بابا د فکر او ژوند په اړه نورې پـه لسگونو ليکنې هم

شوي او د بابا د ژوند د څلورسومې کليزې په وياړ په جرمني کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا يو نړيوال سيمينار هم جوړ شوی و او د بابا په اړه ځينې نور اثار هم چاپ شوي دي.

په دې شپو ورځو کې زه غواړم خپلې تېرې ليکنې او کړی کار يو ځل بيا له نظره تېر او ځينې ليکنې چاپ کړم، نو (د خوشال اند و ژوند ته يوه کتنه) اثر مې هم په دې لړ کې، د علمي ترفيع د يوې ټايپي نسخې له مخې کمپوز ته برابر کړ. دا اثر مې په نوې بڼه کمپوز کړ، په متن کې مې ګوتې ونه وهلې او د هغه وخت د شرايطو د يوه محصول اثر په توګه مې هماغسې پرېښود، چاپ مې ورته ځکه مناسب وګاڼه چې د خوشال بابا په باب چې هر څومره اثر وليکل شي بيا به هم کم وي، د خوشال بابا په جامع فکر کې داسې څه شته چې هر څوک ترې خپل خپل تعبير واخلي او يا هم بابا هر چاته د هغه د ذوق مطابق يو فکر ډالۍ کړي. د چاپ بله اړتيا مې دا وګڼله چې لا اوس هم د ژبو او ادبياتو پوهنځيو د پښتو څانګې ليسانس دورې ته د خوشال پېژندنې د يوه بشپړ تدريسي کتاب اړتيا ده، نو که دا اثر لږ تر لږه د يوه

مرستندوی درسي اثر په توګه کار وکړي، زما یو هدف به ترلاسه شوی وي.

د تدریس په بهیر کې کېدی شي دا اثر بشپړ او د محصلینو اړتیا له دې اړخه تر یوه حده پوره کړي. نور نو خوشال داسې یو څوک نه دی چې څوک دې هغه په یو کتابګوټي، کتاب او یا هم څو کتابو، تشریح کړي او د هغه د فکر هر ژور لید ته دې ځان ورسوي، هر چا تر خپلې وسې د بابا اندوژوند ته یوه کتنه کړې، دا لړۍ به روانه وي او دا هم د همغو کتنو په لړۍ کې یوه کتنه ده.

((د خوشال بابا اندوژوند ته یوه کتنه)) څخه مې (اندیال خوشال) ته ځکه د اثر نوم وربدل کړ چې د اندیال، (مفکر) خوشال د فکر څېړنې ته لا ډېره اړتیا ده.

سره له دې چې د بابا د شخصي، ټولنیز او سیاسي ژوندانه دهر ډګر څېړنه موږ ته د ژوند او روزګار ډېرې تجربې را په برخه کوي او دا برخه نورې نورې څېړنې ته هم اړتیا لري، په تېره بیا دا چې دا تجربې تراوسه پورې راغځېږي او تکرارېږي او موږ باید له هغو څخه پند واخلو، خو د بابا فکر داسې دی، چې دومره، بکر، تازه او نایاب دی

چې د زمانې پوړۍ او ګردونه یې ځلا او ښکلا، موثریت او جذابیت کمولای نه شي، موږ د بابا له فکر څخه نه یوازې د افغان ملت د یو معمار او بنسټګر عنصر په توګه کار اخیستلای شو، بلکې د بابا فکر د بشري نړۍ د سوکالۍ لپاره داسې یو ځلند مشعل دی چې د نړۍ د هر وګړي ذهن او فکر روښانولای شي. د بابا په تفکر کې داسې ستر مضمونونه، رازونه او ګنجونه پټ دي چې هغه جغرافیایي او موسمي بریدونه نه پېژني او ((انسان)) د ((انسان)) په توګه ورڅخه ګټه اخیستلای شي، نو ځکه خو زه د یوه وړاندیز په توګه ټینګار کوم چې زموږ د اندیال (مفکر) بابا د فکر خزانه باید لا وپلټل شي او لا وشنل شي.

د همداسې ارمان د پوره کېدو په هیله

پوهندوی محمد اسمعیل یون

ارګ- د جمهوري ریاست ودانۍ، کابل- افغانستان

۱۳۸۷ل کال

لومړۍ څپرکی

د خوشال بابا پېژندګلوي

الف- ژوند: خوشال خان پر (۱۰۲۲) هـ ق کال چې له (۱۲۱۳ میلادي کال) سره سمون خوري، د اکوړې په سرای کې زېږېدلی دی. خپله خوشال خان هم همدا نېټه په خپل یو بیت کې ثبت او د هغې یادونې کړې دی:

د هجرت زر دوه ویشت سن و
چې زه راغلم په جهان

خوشال خان د شهبازخان زوی، د یحیی خان لمسی او د ملک اکوړي کړوسی و. خوشال په خپله یوه قصیده کې خپل غور نیکه(ملک اکوړي) پورې خپله پېژندنه داسې کړې ده:

زه خوشال د شهباز خان یم — چې تورزن یم کان په کان
شهبازخان د یحیی خان — چې بل نه و هسې ځوان
یحیی خان د اکوړي و — چې په توره شو (سلطان)
د اکبر پادشاه په دور — شو دخپل ولس تورخان
د هجرت زر دوه ویشت سن و — چې زه راغلم په جهان
د هغه دور بادشاه و — قدردان شاه جهان
د پلار ځای و ما راکړ — په ولس شوم حکمران(۱)

---

(۱)- د خوشال خټک کلیات لومړی ټوک، د افغانستان اکاډمۍ ۱۳۵۸ل کال لیندی، د محمد صدیق روهي له خوا د خوشال خان خټک پېژندګلوي، نهه ویشتم مخ.

خو نسبنامه چې د خوشال بل منثور اثر دی او لومړی ځل افضل خان په تاریخ مرصع کې ځی کړی او بیا په مستقل ډول هم چاپ شوی دی، خوشال خپله پېژندګلوي په ترتیب سره په (شلم) پښت خرښبون بابا، ته رسولې ده.

خوشال په نسبنامه کې وایي:

((خوشال خان د شهباز خان، شهبازخان د یحیی خان، یحیی خان دملک اکوړي، ملک اکوړ د درویش چې مشهور په چنجو دی، چنجو د تمن، تمن د حسن، حسن د شیخ علي، شیخ علي د عطا، عطا د بټي، بټي د انو، انو د برګویټ، برګویټ د تري، تري د تورمان، تورمان د لقمان چې مشهور په خټک دی، لقمان د ککي، ککی د کرلاڼ، کرلاڼ زوی د هوني دی او هوني داخل په اولاد د سړبن دی چې اولاد د شرکبون دی.)) [1]

دا د خوشال د زېږېدو او اصل و نسب په باب په خپله د خوشال څرګندونې وې اوس راځو د خوشال ژوند پېښو ته:

ب- ژوند پېښې: خوشال بابا څو اړخیز شخصیت و؛ هم شاعر و، هم لیکوال، هم تورزن و، هم توریال و، هم سیاستپوه و، هم سیاستوال، هم ټولنپوه و، هم رنځپوه، هم عالم و، هم مارشال، هم ښکاري و، هم فلسفي، هم ټبرپوه و، هم ملتپال، خو لنډه دا چې هر څه و او ډېر زیات انساني ارزښتونه، صفتونه

[1] نسبنامه د خوشال خان خټک او افضل خان، د حبیب الله رفیع سریزه، سمون او سپړنه ۱۳۷۸ل کال، ۳-۲۳مخونه.

او هنرونه په کې راټول شوي وو. خوشال خان د ژوند د هر ډګر د مبارز په توګه په ژوند کې له زياتو ستونزو، پېښو او کړاوونو سره مخامخ شوی و. دا پېښې اکثره ده په خپله هم په خپلو ليکنو کې ځای کړي او نورو ليکوالو او خوشالپوهانو هم د هغو يادون کړی او هغه يې ثبت کړي دي.

موږ به دلته د همدغو ثبت شويو پېښو لنډيز را واخلو. استاد محمد اصف صميم په لومړي ګام کې په خپله د خوشال او په دويم ګام کې د ځينو نورو ليکوالو اثار په ډېر دقت څېړلي او د خوشال ژوند پېښې يې ګام پر ګام تعقيب کړي دي. دا پېښې چې د تاريخي تسلسل له مخې څېړل شوي، دلته يې په ترتيب سره وړاندې کوو:

✷ ۱۰۲۸ق (۱۶۱۸ع):

خوشال شپږ کلن و چې په لنډي سيند کې لاهو (ډوب) شو.

✷ (۱۰۳۰ق، (۱۶۲۰ع):

اته کلن و چې له څپر نه پرې کاڼي راپرېوته او سخت ژوبل شو.

✷ ۱۰۳۵ ق (۱۶۲۵ع):

په هغه بريد کې له خپل پلار (شهباز) سره ملګری و، چې د باکوخان يوسفزي په مشرۍ پر خټکو وشو.

✷ ۱۰۴۰ ق (۱۶۳۰ ع):

لومړی واده یې له توتیا (د اشرف خان له مور) سره وشو، د واده پر ورځ د سختې تبې له امله خسر کره هم د تګ نه و، ناوې یې نیا (قذیفې ادې) راوسته، د خان دا تبه د ولس ورځې اوږده شوه.

✶ ۱۰۴۰ ق (۱۶۳۰ ع جون- جولای):

د واده پر ورځ یې دتبې له امله مور ته چا وویل چې بړستن پرې ټینګه کړې چې خولې شي، بړستن یې پرې ټینګه کړه، ښځې پرې کېناستې، ساه یې تنګه شوه، هلاکت ته نږدې شو، بې حاله بې ساه پروت و، ژړا انګولا شوه خو ساه په کې وغوړېده.

✶ ۱۰۴۲ ق (۱۶۳۲ع):

په شل کلنۍ کې یې په شاعرۍ لاس پورې کړ لومړی شعر یې دا ګڼل کېږي:

عـقـل سـل د مصلحت بند ونه جوړ کـا
چې د عشق سیلاب پرې راشي واړه نوړ کا

✶ ۱۰۴۲ق (۱۶۳۲ع):

پر عیسی خېلو یې برید وکړ.

۱۰۴۴ق رمضان ۹ (۱۶۳۵ع ۱۷ مارچ):

اشرف خان زوی یې وزېږېد.

✶ ۱۰۵۰ ربیع الثاني ۱۷ (۱۶۴۰ ع جولای):

په تاراګړ کې د شاه جهان د زوی مراد بخش له دولس زریز لښکر سره ملګری شو او د مغولي حکومت د مخالفو ځواکونو په ځپلو کې یې لوی لاس و.

✴ ۱۰۵۰ ق د شوال لومړی (۱۲۴۱ ع جنوري):

پلار یې له یوسفزیو سره په جګړه کې سخت ژوبل شو او له همغه ټپ نه څو ورځې وروسته مړ شو.

خان وایي:

سن د هجر زر پنځوس
چې شهید شه شهباز خان

✴ ۱۰۵۰ شوال **۵** جمعه (۱۲۴۱ ع جنوري):

خان د خټکو مشر شو.

✴ ۱۰۵۰ ق، (۱۲۴۰ع):

له شیخ رحمکار (کاکا صاحب) سره تر ملاقات او دعا اخیستو وروسته یې لښکر تیار کړ او د یوسفزیو پر سیمه یې یرغل وکړ او بری یې وګاټه او د خپل پلار تر بدل اخیستو وروسته بریالی کور ته راستون شو.

✴ ۱۰۵۰ ق ذیقعده (۱۲۴۱ع):

پر یوسفزیو باندې تر برې وروسته ورته شاه جهان د یوه فرمان په ترڅ کې د شهبازخان رسمي او قومي مقام وسپاره.

✶ **۱۰۵۰** ق محرم شپږمه (**۱۶۴۲**ع اپریل **۷**):

سعادت خان زوی یې وزېږېد چې خان یې د زوکړې ماده په ((غازي دل)) کې رانغښتې ده.

✶ **۱۰۵۲**ق (**۱۶۴۲**ع):

د کواټ د خټکو په شمال کې یې په ((رېسبۍ)) کې د شاه جهان له مشر زوی دارالشکوه سره وکتل چې د ایرانیانو د مقابلې لپاره (کندهار) ته روان و.

✶ **۱۰۵۲**ق (**۱۶۴۲**ع):

د شاه جهان زوی دارالشکوه له ((محال)) نه بې برخې کړ.

✶ **۱۰۵۳** ربیع الاول یوولسمه (**۱۶۴۳** جولای دویمه):

بهرام خان ورکره وزېږېد ، خان یې د زوکړې ماده ((بخت بابا آمد)) ویلې ده.

✶ **۱۰۵۵**ق/ ذوالحجه/ لومړۍ (**۱۶۴۵**/ جنوري **۲۷**):

د شاه جهان د کشر زوی مراد بخش په هغه لښکر کې دویم ځل ملګری شو چې د بلخ او بدخشان ماموریت ته د تګ په لړ کې پېښور ته راغی.

✶ **۱۰۵۵** ق (**۱۶۴۵**ع):

پر دغه کال یې دا قصیده وویله:

د ډهلي د ښهرښه شان او شوکت و
لور په لوري ښکلي عمارت و
که ددې ویلو حال له مانه غواړې
په حساب کې واوره کال د ((قرشت و))
ابتدا ددې بیان په نمازپښین وه
د ماښام په وخت یې شوی نهایت و

✷ ۱۰۵۵ ق (۱۶۴۵ع):
لومړی ځل یې د بلخ او بدخشان په مهم د (اصالت خان) تر مشری لاندې برخه واخیسته.

✷ (۱۰۵۶ ربیع الثاني ۲۷ (۱۶۴۶ جون):
له خپلو پلیو (پیاده) لښکریانو سره اصالت خان پنجشېر ته ورغی.

✷ ۱۰۵۶ جمادي الاولی ۳ - ۴ (۱۶۴۵ جون وروستۍ):

تـر دغـه وختـه يـې د بهادرخـان داودزي او اصـالت تـر مشـرۍ لاندې په بلخ او بدخشان کې د ستاينې وړ خدمتونه وکړل.

✷ **۱۰۵۲** جمادي الاولی **۱۵** (**۱۲۴۵** جون وروستۍ):

د بلخ د مهم په لړ کې نهرين (دکندوز په جنوب کې) نه نيلاب ته لاړ. پر **۱۰۵۲** د افغانستان او تاجکستان پر پوله پرتې سيمې حضرت امام صاحب ته لاړ.

✷ **۱۰۵۸** ق (**۱۲۴۷**ع):

عابد خان ورکړه وزېږېده چې خان يې تاريخ ((عابد خاني زلی رسيد)) ويلی دی.

✷ **۱۰۵۹** وری دولسمه (مارچ- اپريل **۱۲۴۸**ع):

دغه قصيده يې وويله:

چــې موســم مــې د ګلونــو د ګلــزار شــي
نــرم نــرم ترشــح پــه مرغــزار شــي
زر اتـــه پنځـــوس کلونـــه د هجـــرت وو
د نــوروز پــه دولســم چــې دا ګفتــار شــي.

✷ **۱۰۵۹** صفره وروستۍ (**۱۲۴۸**ع د اپريل دويمه):

له اټک نه پورېوت او د میرزا ابوالحسن (اصف خان) د یوې ښکلې ماڼۍ او باغونو د زړه راښکونکو منظرو په باب یې یو اوږد نظم وو ایه.

✱ ۱۰۵۹ ق (۱۶۴۸ع):

شاه جهان د یوسفزیو سردار کړ.

✱ ۱۰۵۹ق (۱۶۴۸ع):

دارالشکوه ترې منصب او سرداري واخیستل.

✱ ۱۰۵۹ق (۱۶۴۸ع):

پر دغه کال چې شاه جهان له ایرانیانو څخه دکندهار د نیولو په نیت د مهم د انتظام په لړ کې کابل ته، ته او پر اباسین پورېوت، خان یې هرکلی وکړ او تر (ډکې) پورې ورسره ملګری لاړ بیا وروسته کابل ته هم ورغی او هملته ورته شاه جهان د یوسفزیو د ملک انتظام وسپاره.

✱ ۱۰۶۰ محرم (۱۶۴۹ع):

نظام زوی یې وزېږېده چې خان یې د زوکړې دا تاریخ وو ایه: ((نظام کل وجود)).

✱ ۱۰۶۱ق د صفرې ۱۳مه (۱۶۵۵ع):

ظفر زوی یې وزېږېد چې خان یې د زوکړې ماده ((کل ریاض)) ویلې ده.

✱ ۱۰۶۲ق جمادی الاولی (۱۶۵۲ع):

د خان دوه زامن سکندرخان او کمال خان پر همدغه کال وزېږېدل.
✷ ۱۰۲۲ق، (۱۶۵۲ع):
دا نظم یې پر همدغه کال وو ایه.

کله ما وته ویل کړې چې خدمت کړه
په خدمت کې دل نشین د شاه جهان شه
حق نا حق خونونه کړه د مسلمانو
په هر شان یې خواروه د دوی حرمان شه.

✷ ۱۰۶۲ق رجب ۲۴ (۱۶۵۲ع جون جمعه):
د خان مرشد حضرت شیخ رحمکار (کاکا صاحب) د اتیاو کلونو په عمر، د جمعې د خطبې پر وخت وفات شو او ماښام یې جنازه خاورو ته سپارل کېده، خان یې هم د جنازې د بازو اوچتولو نېکمرغي ترلاسه کړه.
✷ ۱۰۶۳-۱۰۶۴ق (۱۶۵۲-۱۶۵۴ع):
دغه یو کلنه موده یې له بنګښو سره په جنګونو تېره شوه.

✷ ۱۰۶۳ق (۱۶۵۲ع):

د عبدالقادر خان زوکړه چې په خپله، نوم یې د تاریخي مادې پرځای پرې ایښی دی.

✱ ۱۰۶۹ ق رمضان ۲۴ (۱۶۵۹ جون):

د اورنګ زېب د دویم ځل تخت کښېنې پر وخت خان له دارالشکوه نه د خفګان له امله په پښتونخوا کې د اورنګ زېب ملاتړ وکړ.

✱ ۱۰۷۰ق (۱۶۵۹ع):

د تیرا په مهم ووت او د اورنګزېب د مخالفو ځواکونو تر ځپلو وروسته بېرته خپلې سیمې ته راستون شو.

✱ ۱۰۷۰ق (۱۶۵۹ع):

د جلبۍ پر میدان یې د دارالشکوه د ملګري باکوخان تر ماتولو وروسته دا بیتونه وویل:

هر څوک دې خپل یون کا   کارغه دی که کوتره
څوک چې خپل هنر بدل کا   خپله چار کاندي اوتره

✱ ۱۰۷۰ ق (۱۶۵۹ع):

د تیرا تر پېښو وروسته یې یوسفزیو ته ماته ورکړه، په دغه لښکر کې ورسره درې زامن (اشرف خان، بهرام خان او سعادت

خان) هم ملګري وو او اشرف خان په لومړي ځل د پلار تر بولۍ (قوماندې) لاندې په جنګ کې برخه واخيسته.

✷ ۱۰۷۰ رجب ۲ پنجشنبه حمل (۱۶۶۰ع فبروري):

د تيرا له مهم نه بريالی راستون شو، په کواټ کې ورته د بنګښو د مشرانو شېرمحمد خان کواټي مور (بي بي دوره) چې د زوی په غياب کې د قوم مشره وه، مېلمستيا وکړه.

✷ ۱۰۷۲ ق لړم (۱۶۶۱ اکتوبر نومبر):

خيراباد ته مخامخ يې په اباسين کې بېړۍ د دوو ګټو ترمنځ دوه نيمه شوه، سعادت خان او بهادرخان ورسره وو، يوه تخته پاتې شوه، تخته اوبو ښکته پورته خوځوله، د شپې ناوخته پرې يوه پهره رابرابره شوه او بچ يې کړل.

✷ ۱۰۷۴ د جمادي الثاني نيمايي جمعه (۱۶۶۵ فبروري):

د پېښور دصوبه دار سيد امير خوافي خان په حکم پېښور ته راغی، تر دريو ورځو وروسته يې ونيو، پنځسېرۍ بېړۍ يې ورواچولې او تر دوو مياشتو ايسارولو وروسته يې د روژې په نيمايي کې ډهلي ته واستاوه.

✷ ۱۰۷۴ ق جمادی الثاني (۱۶۶۵ فبروري):

دا قصيده يې پر همدغه وخت وويله:

و مغولو ته خبرې په وربوز کړم
سر مې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم

✶ ۱۰۷۴ شعبان (**۱۲۲۵** اپریل):
دا قصیده یې ډهلي ته د تګ پر لار وویله:

زمانې له ښو یارانو نه مهجور کړم
څه بلا یې مبتلا په ډېر ضرور کړم
دا بیان مې د غعد په کال ویلی
په شعبان چې د لاهور په سیند عبور کړم.

او دا قصیده یې هم همدا وخت وویله چې مقطع یې ده:

ما خوشال په خوب دا حال لیدلی نه و
چې به دا د غم بیتونه په پنجاب کښم.

✶ ۱۰۷۴ ق رمضان نیمایي (**۱۲۲۵**ع):
په ډیلي کې مغولي دربار ته وروستل شو.

زه هم په وسط د رمضان کوچمال کوچمال
ورغلم دربار ته زر څلور اویا وکال

✶ ۱۰۷۴ ق شوال (**۱۲۲۵** جون):

مغولي دربار ته د پېښور دصوبه دار سيد اميرخان هغه ليک ورغی چې پکې غوښتل شوي وو ؛ خوشحال بايد نه په ضمانت خوشې شي او نه په رعايت، ځکه دده خلاصون ګډوډي پيدا کوي.

✷ ۱۰۷۴ ق (۱۲۲۵ ع):

بختناک زوی يې وزېږېد.

✷ ۱۰۷۴ ق ذيقعده (۱۲۲۵ جولای):

د رنتهبور له کوټ نه يې اګرې ته بوته.

✷ ۱۰۷۵ ق (۱۲۲۵ع):

فراقتنامه يې په رنتهبور کې بشپړه کړه:

دوه سوه شل بيتونه دي يوولس بنده ښه
ما په رنتهبور کې د زړه تاو پرې سړاوه

✷ ۱۰۷۵ ق (۱۲۲۵ع):

دا بولله يې پر دغه کال وويله:

يوهسې ستوری وخوت په دا بده زمانه
چې ګز يې د لمبه غوندې تر خوله ځي زبانه
دا کال مې په حساب کې پوره (عين غين هې) و
پخپله به پرې پوه شي چې سړی وي فرزانه.

✷ ۱۰۷۵ دنوي کال ورځ (۱۲۲۵ع):

دا بولله يې هم د رنتهبور د ورځو پيدا وار دی:

هغه خدای چې بندي کړی يې خوشال
هم هغه به يې خلاصی کا په هر حال
زر پنځه اويا کلونه د هجرت وو
په اغاز د نوي کال شو دا مقال

✷ ۱۰۷۲ ق رمضان /لسمه (۱۶۶۲ اپريل):

اشرف خان ته يې له رنتهبور نه دا وصيت نامه وليکله:

((اووه پرکه وصيت نامه مؤکده په ډېر تاکيد موشحه په مبالغه شديد ، چې فرزند ارجمند ، د اشرف خان واړه فرزندان جميع خواهان، ياران دې په دا عمل وي، عمل دې د هر يوه پرې تل وي، د ما د قيد په حادثه د اولس اووه قسمه عالم داخل دی...))

✷ ۱۰۷۲ ق (۱۶۶۵ع):

خان خپله دستارنامه د رنتهبور د اورنګزېب په زندان کې وليکله:

انشاء قطعه يې دا وويله:

داکتاب چې په پښتو خوشال انشاء کړ
پخوا نه دی انشاء کړی پښتانه
که تاريخ يې د انشاء له ما نه غواړې
وايم دا بس دی محنت د بېلتانه

✷ ۱۰۷۲ ق ذيقعده پنځمه (۱۶۶۲ع جون):

له رنتهبور نه اګرې ته بوتلل شو او له همغه ځایه بیا خوشې کړای شو.

✶ ۱۰۷۷ ق رجب لومړۍ (۱۶۶۷ فبروري):

له زندان نه تر خلاصون وروسته په ډهلي کې نظربند و، ماسخوتن مهال پر آس سپور و، له اسه پرېوت او پښه یې ژوبله شوه.

✶ ۱۰۷۷ ق رجب ځلورمه (۱۶۶۷ فبروري):

له آسه تر پرېوتو درې ورځې وروسته یې دا قصیده وویله:

چې بهتر تر هر نعمت دی
که نعمت دی روغ صورت دی
ما چې دا قصیده ووې
په ډهلي مې اقامت دی
ځلورمه د رجب وه
زر اووه اویا هجرت دی.

✶ ۱۰۷۹ ربیع الاول (۱۶۶۸ع اګست):

فرحت خان زوی یې د هندۍ مور له غېږې پیدا شو.

✶ ۱۰۷۹ ق لومړۍ خور لسمه (۱۶۶۸ع):

دویم ځل د اورنګزېب منصبدار شو.

✷ ۱۰۷۹ق (۱۶۶۸ع):
له هند نه وطن ته راغی.
✷ ۱۰۷۹ ق (۱۶۶۸ ع):
د لنګر کوټ له جوړولو سره يې مخالفت وکړ.
✷ ۱۰۸۰ ق (۱۶۶۹- ۷۰ع جون):
مهابت خان لنګرکوټ جوړ کړ چې خان ورسره د خپل اختلاف او ناخوښۍ يادونه داسې کوي:

لنګـــر کـــوټ مغلـــو ســـاز کـــړ
زه پـــه ننـــګ بيـــا د افغـــان شـــوم
کـــه يوســـف و کـــه منـــدړ و
زه د دواړو نګهبـــــان شـــــوم.

✷ ۱۰۸۰ ق (۱۶۶۹ ع):
پر دغه کال کابل ته لاړ او دا غزل يې هم هلته وو ايه:

چې ښـه ترويت د خپلې چارې ځير کـړ
ځـان مې واړه حبطه پـه خپـل تـدبير کـړ
پـوره زر اتيـا کلونـه پـه کابـل کـې
دا غـزل مې پـه بيـاض بانـدې تحرير کـړ.

* ۱۰۸۰ ق (۱۶۶۹ ع):
مشره بي بي (توتيا ګله) يې پر همدغه کال ومړه.

پوره زر اتيا کلونه د هجرت وو
چې د مور په خوا مې ومړ مشر کور.

* ۱۰۸۰ ق صفر (۱۶۶۹ ع جولای):
د پلار د وفات پر د برشم کال يې مور وفات شوه.

چې د پلار د مرګ مې تېر شو پوره قرن
د صفرې په مياشت ومړه زما مور.

* ۱۰۸۰ ق صفر (۱۶۷۰ ع جون):
دابولله يې وويله:

په ځان او په جهان کې ما دوه څيزه دي وکښلي
په ځان کې دواړه سترګې په جهان کې واړه کښلي
دوه بهره دوه مطلع لري که دا قصيده ګورې
زر يو اتيا کلونه په صفر کې ما ويلي.

* ۱۰۸۱ شوال وروستۍ (۱۶۷۱ ع مارچ):

دا بولله يې وويله:

نا خلف چې حواله کړ په تقدير
نصيحت ورباندې نه کاندي تاثير
د شوال وروستۍ ورځ کال د ((غفا)) دی
ما چې دا شپېته بيتونه کړل تحرير.

✷ ۱۰۸۱ ق ذوالحجه (۱۶۷۱ع مې):

له دوه کلنۍ نس ناستې (اسهال) نه روغ شو.

که دعا ده که توبه ده که دارو
و خوشال خټک ته خدای ورکړه شفا
په دوه کاله د اسهال په رنځ اخته و
ترې خلاصی په ذوالحجه و د غفا

✷ ۱۰۸۱ بوکه (دلو) (۱۶۷۱/جنوري- فبروري)

ددې کال د ودانۍ اټکل په دې قطعه کې کوي:

د غفا په بوکه پرېوتې په غرونو
تر کابله تر اټکه سپينې واورې
شکر زر به درست جهان سره ګلزار شي
د بد کال په سرخو بيا شوې تورې خاورې.

✷ ۱۰۸۳ ق محرم دويمه (جمع) (۱۶۷۲ ع اپريل ۳۰):

د خیبر جنګ په پښتونخوا کې د مغولي صوبه دار محمد امین په حکم وشو او خوشال پکې د یوه محسن په توګه د هغه ملاتړ وکړ، خو پښتنو د ایمل خان مومند او دریا خان اپریدي په مشرۍ څلو ښت زره مغولي پوځ تس نس کړ.

✶ ۱۰۸۳ ق محرم دریمه /شنبه (۱۶۷۲ ع اپریل می دویمه):

دا قطعه یې د خیبر جنګ یوه لنډه خو ژوره نقشه انځوروي:

دویم د محرم ورځ د شنبې کال د غفج
نه غشي وو نه توري چې مغولو وکړ پج
شینوارو افریدو یو د ډکې خوارو مومندو
روپۍ یې په خروار، یوړې مهران واړه په چج

✶ ۱۰۸۳ ق ربیع الاول لومړۍ (۱۶۷۲ ع جون):

بهرام ورپسې د مغولو په لمسون راواخیسته.

✶ ۱۰۸۳ ق ذي القعده وروستۍ (۱۶۷۳ ع مارچ):

له بهرام سره یې شخړې وشوې چې خان په کې لاسبری و.

✶ ۱۰۸۴ ق محرم نهمه (۱۶۷۳ ع اپریل ۲۷):

خان له نظامپور نه ډمبرې او غربین ته له مغولي پوځ سره د مقابلې لپاره اپریدیو ته د جرګې په نیت ورغی.

✷ ۱۰۸۴ ق محرم یو ولسمه (۱۲۷۳ ع اپریل ۲۹):

مغولي پوځ له نظامپوره ولېږل، خان ورپسې د سوڼيالي پر غاښي ورواوښت، تر یوه پهره جنګ وشو. د دښمن دولس کسه مړه او تر سلو زيات ټپيان شول. د خان لښكر (خټک او اپريدي) تېر ماسپښين ګاړو ته کوز شو.

✷ ۱۰۸۴ ق محرم دولسمه (۱۲۷۳ ع مى لومړۍ):

له (ګاړو) نه د (نيلاب) پر کليو ورغی ((توهه)) او نور کلي له يوې مخې ووهل شول، د کټروشل د برش ځوانان ومړل، بند او ولجه هم ډېر شول.

✷ ۱۰۸۴ ق محرم دیارلسمه (۱۲۲۳ مى دويمه):

له نيلاب نه ډمبرې ته روغ رمټ راستون شو.

✷ ۱۰۸۳ ق محرم (۱۲۷۳ ع اپریل مى):

بيا يې له بهرام سره په جګړو کې بری په برخه شو.

✷ ۱۰۸۴ ق محرم څوارلسمه (۱۲۷۳ ع مى څلورمه):

د اپريديو مخور يې رخصت کړل او د جاروتو تړون لاسليک شو، نظام خان او عثماني يې دریاخان ته ولېږل.

✷ ۱۰۸۴ ق صفره اتمه (۱۲۷۳ مى ۲۲):

اشرف خان يې د دريا خان په ليکلې غوښتنه له مغولو سره د روغې جوړې په نيت خيبر ته ولېږه، خو روغه ونه شوه.

* ۱۰۸۴ ق ربیع الاول اوومه (۱۶۷۳ ع جون ۲۵):

خان وایي: له بهرام سره مې د مقابلې لپاره ابراهیم کډو راوباله، هغه رڼ ځواب راکه چې زما وسه نشته، ته توتکی پرېږده، زه هم یو څو ورځې وروسته درپسې درځم، مقصود یې دا و چې که دی له مورږ نه ورک شي، مورږ به په خوره کې له بهرام سره روزګار وکړو، ماته ژړا راغله، مراد خان دمیتو او مهمندي ممه خېل وقهرېدل، ویل، مونږ خو خپل سر دخدای رضا، ننګ او د خان د نمک لپاره په میدان کې ایښی، د جنګ حکم مې ورکړ، دېرش څلوېښت سواره، د بهرام پر لښکر چې په یوه کروه فاصله کې پروت و، ورغلل، د بهرام لښکر وبوږنېد تار په تار شو.

* ۱۰۸۴ ق شعبان اوولسمه (۱۶۷۳ نومبر):

پر نوښار باندې برید د خټکو او اپریدیو په مرسته وشو. په دغه برید کې د پښتنو مقابلې ته اورنګ زېب، شجاعت خان او مهاراجه جسونت سنګهـ ورولېږل.

* ۱۰۸۴ ق (۱۶۷۳ع):

دا قصیده یې په تخت کوټ کې د استوګنې پر وخت وویله:

پرورده که دمغولو په نمک یم
د اورنګ له جوره هم له غرېوه ډک یم
د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانې خوشال خټک یم.

دا قصیده یې نظامپور نه د راتلو پر وخت وویله:

د فساد فکر مې نشته خدای حاضر دی
خپل ساعت به تېروم عمر اخر دی
د چا زړه به هسې روغ په دنیا نه وي
د خوشال خټک چې چاود ځنې خاطر دی.

✶ ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ع):

په تیرا کې یې له دریاخان، تاتارخان، شابیک خان کواتې او ملک خواس خان سره لویه جرګه وشوه او پر نوښار یې د برید پرېکړه وکړه.

✶ ۱۰۸۵ ربیع الاول لومړۍ (۱۲۷۴ ع جون):

له بهرام سره یې بیا په دې جنګ ونښت چې بهرام د مهابت خان په لمسون غوښتل چې خان د چراټ په جنوب کې له توتکي نه وباسي، یانې مهابت خان به د بهرام پر ځای بیا مشري اشرف خان ته ورکړي، خو بهرام بریالی نه شو، البته خان له بهرام سره په ټولو نښتو کې سور مخ و.

✶ ۱۰۸۵ق/ د محرم وروستۍ ورځې (۱۲۷۴ع):

له خوړې نه د تیرا پر لور وخوځېد، د ربیع الاول پر لومړۍ ورځ د تیرا میدان ته روسېد.

✶ ۱۰۸۴ ق ربیع الاول ۱۵ (۱۲۷۴ ع جون):

د دریا خان افریدي د ورور تاتارخان فاتحې ته ورغی.

✶ ۱۰۸۵ ق د جمادی الثاني وروستۍ (۱۲۷۴ع):

په تیرا کې یې څلور میاشتې پوره کېدونکې وې، چې د یوسفزیو دملکانو (عبدال، طالي او اخترعلي) په بلنه د یوسفزیو پر لوري وخوځېد.

✷ ۱۰۸۵ ق د رجب وروستۍ (۱۶۷۴ع):

رستم ته لاړ او هلته یې په شپږو ورځو کې خپله ۹۱۹ بیته منظومه پښتو بازنامه ولیکله:

په نهه سوه اونولس بیته تم شوه
خاتمه ددې نظم په رستم شوه
زر پنځه اتیا کلونه د هجرت دي
د رجب ورځې اخر شوې نهایت دي
په لړم کې مې شروع بازنامه کړه
په شپږ ورځې مې تمامه په خامه کړه.

✷ ۱۰۸۴ ق ربیع الاول (۱۶۷۴ ع جون):

له خوړې نه د تیرا میدان ته ورسېد:

✷ ۱۰۸۵ د جمادی الثاني وروستۍ (۱۶۷۴ ع اکتوبر):

خان د راز علي او حسن علي په ملګرتیا او د اوښ سورو په بدرګه له تیرا نه یوسفزیو ته روان شو، په بازار کې له ایمل خان سره چې له تیرا نه یوسفزیو ته روان و، مخ شو، خان وایي چې سره کېناستو، خبرې مو سره وکړې، د جاروتو یې راته وویل، خو ما ورته وویل، چې که زه پوهېدلای، چې ته به راځې، نو درته

ایسار شوی به وای، اپریدیو ډېر ستنولم، خو ستون نه شوم، اپریدي مې رخصت کړل، د ځځوبي پر لار د ایمل خان سرې راسره ډکې ته راغله، شپه مې هلته تېره کړه، سبا بېرې راغله، پکې پورې وتم، پر مومندو تېرېدو، ټولو ښه پښتونولي راسره کوله، مېلمستیا یې کوله، مومند مې ښه عالم ولید، خصوصاً نظرمومند عجب ځوان و، کمال خان یې ورور و، زما ډېر خوښ شو، ډېر ننګیالی مېړه و، د پنډیالۍ پر لار تر سیند پورې وتو، په ملاګوریو کې مو شپه کړه، د چنده په لار ټوټۍ او د خټکو سیمې ته راغلم.

✶ **۱۰۸۵** ق (**۱۲۷۴**ع):

خپله خاني یې اشرف خان ته وسپارله.

✶ **۱۰۸۲** ق جمادی الاول لومړۍ (**۱۲۷۵** ع مي):

د مردان په شمال لوید یځ **۲۵** میلي کې، برمول ته لاړ او دا بولله یې وبولله:

بیا له کومه راپیدا شو دا بهار
چې په هر لوري یې ملک کړلو ګلزار
د دربیمې خور اول کال د غفو و
ما چې وې په برمول کې دا اشعار.

✶ ۱۰۸۲ق د لوی اختر ورځ (۱۷۷۴ ع دسمبر):
د ګومبت په جنګ کې چې بنګښو ګټلی و، ژوبل شو، عبدالقادر خان هم ورسره په همدې جنګ کې ټپي شو، خان د دې جنګ انځور داسې ایستلی دی:

همګي ځوانان زما د زړه ارمان دي
پکې بېله د عبدال تانده ځواني وه
د غلیم سره په آس غاړه غړۍ شو
د عبدال د مړنتوب بخره کاني وه.

✶ ۱۰۸۲ق/ دریمه خور/ جمادي الاول (۱۲۷۵ع اګست):
نظام زوی یې ومړ، چې تاریخي ماده او ویرنه یې خان داوویله:

خدایه وبخښې نظام ځای یې جنت کړې
که د پلار په رضا شي ځنې رضا و
په دریمه خور کې ومړ کال ((غفو)) و
شپږ ویشت کاله یې د عمر وو برنا و

***

د نظام د غشي یو برابر نه دي
که خوشال په زړه خوړلي ډېر تاوکه
مګر زړه یې د هاتي وي چې زغمي یې
دا شیتۍ چې د خوشال په زړه شوه لکه.

✶ ۱۰۸۲ درېيمه خور اوومه (**۱۲۷۵** اګست):

ملک عبدال، اختر علي او طالي برول ته ننواتې ورغلل او د هر ډول مرستې لوز او ژمنه یې ورسره وکړه، د سوات د تګ بلنه یې هم ورکړه چې خان وايي: ((زه هم د دوی په مصلحت دایم سوات لره روان یم، هر چې د خدای رضا شي، هغه به وشي))

✶ ۱۰۸۸ محرم (**۱۲۷۶** مارچ):

د مغولي صوبه دار سید امیرخان خوافي د دوستۍ په ویاړ له ثوترې نه پېښور ته د پښتنو او مغولو ترمنځ د سولې راوستو لپاره راغی، د شهزاده معظم شاه عالم هر کلی یې هم وکړ او دا غزله یې هم په پېښور کې وویله:

د بې ننګه پښتنو له غمه ما
لویه پرېښوه ونیوله کمه ما
هاتي ځکه په سرلونې توري خاورې
چې خبر کړ د خوشال له غمه ما.

✶ ۱۰۸۸ ق (**۱۲۷۶** ع):

خان ددې کال د سولې او له هنده د شاه عالم د راتګ یادونه داسې کوي:

په دا کال چې شاه عالم راغی له هنده
صلحه وشوه د مغولو د افغان.

✷ ۱۰۸۸ محرم (۱۲۷۲ مارچ):
له امیر خان خوافي سره تر فتح اباده (دجلال اباد په لویدیځ کې) پورې ملګرتیا وکړه.
✷ ۱۰۸۸ق زمری (۱۲۷۲):
دا یې دد غه کال ویلې ځلوریزه ده:

سږ کال چې کال د ((رحمت تم)) دی
باران په هر چرته په غره په سم دی
پس له شپږ میاشتو په جنګ‌ابن شروع شو
په هره ورځې، تر نیم ضیغم(*) دی.

دا بولله یې هم پر همدغه کال وویله:

شپږ اووه میاشتې په هند په خراسان
چرته ونه شه په سم په غره باران
دا سږ کال چې یې تاریخ ((رحمت تم)) دی
په وګړي مبارک دی په هر شان.

(*) د زمري یا اسد میاشت

✷ ۱۰۸۸ زمری ۲۹ (۱۲۷۲ ع)
تر شپږ میاشتې وچکالۍ وروسته د مسلسل باران یادونه داسې کوي:

چې باران په جهان وشو پس له یاسه
فتح الباب و په تحویل د سرطان
د اسد تر نویشتمه ورځ په ورځ شي
په باران سره نهال شو درست جهان.

✷ ۱۰۸۸ ق (۱۲۷۲ع):
د خپلو مړو هلکانو (زامنو او لمسو) غم په همدې بولله کې داسې ژاړي:

ډېر زموږ د خېلخانې هلکان و مړل
داغ د زړه دی ((عبدالله)) د یحیی خان
په ((نیک نام)) پسې که زړه درانۀ چوي
د باکو خاطر خوشال شو په ((کامران))

✷ ۱۰۸۹ ق صفر د حمل دولسمه (۱۲۷۷ ع اپریل):
د ګرانۍ او وچکالۍ یاد په دې قطعه کې داسې کوي:

د نوروز په دولسم
میاشت صفر کال د غفط و
غله ګرانه کښت زبون شو
په عالم نازل خط و

✴ ۱۰۸۹ ق رمضان (۱۶۷۸ ع جون):

فالنامه يې نظم کړه.

✴ ۱۰۸۹ جمادی الاول اووومه (۱۶۷۸ ع جون):

سوات ته لاړ او اووه مياشتې هلته پاتې شو.

✴ ۱۰۸۹ ق د کمکي اختر ورځ (۱۶۷۸ ع فبروري)

د خپل فقهي اثر (فضلنامې) نظمول يې چې په روژه کې يې پيل کړي وو، د اختر پر ورځ پای ته ورسول.

دا سږ کال چې د غفط دی
يو کتاب مې په نمط دی
په روژه کې التيام شه
د اختر په ورځ تمام شه

✴ ۱۰۹۰ق (۱۶۷۸ع):

ددې بې مطلعې بوللې د بوللو کال:

قسمت څو چارې راوکړې
ننداره د درست جهان شوم
نه ګناه نه مې تقصير و
د بادشاه په بند زندان شوم
اوس زرنوي کال دهجرت دی
چې باني ددې بيان شوم.

✴ (۱۰۹۰ ق رجب دريمه (۱۶۷۹ ع دسمبر):

د کواټ د ډوډي په جنګ کې یې چې د مغولي لاسپوڅو په لمسون ونښت، د مغولو د پلوي بنګښو لښکرو ته ماته ورکړه، دا سوبه یې داسې انځورلې ده:

د اسد تحویل زر یو نوي رجب و
په درېیم د جنګ اغاز شو دا کلام
په غلیم باندې دې هسې فتح تل وه
لکه دا فتح چې وشوه والسلام

✶ ۱۰۹۱ ق رمضان د میزان لومړۍ (۱۶۷۹ ع سپتمبر) دا قصیده یې وویله:

راشه واوره د داستان
نیک و بد پکې بیان
د اویا کلونو اوس یم
په دا ماه رمضان
کال زر یو نوي هجرت دی
هم تحویل دی د میزان

دا قصیده یې هم پر همدغه کال په ((نړۍ)) (✶) کې وبولله:

(✶) د یو کلي نوم

چـې مــې ولیــده د خپلــو زویــو کــار
زویــه واړه ځګرخـون دي د خپــل پــلار
دهجـرت زر ســل کلونــه نــه تــرې کـم
چې نـړۍ کې مې اغـاز کـړه دا اشـعار

✶ ۱۰۹۲ ق جمادی الاول پنځمه (۱۶۸۰ ع - جون):
د اشرف خان پرځای یې بهرام خان ته مشري وسپارله.

✶ ۱۰۹۲ ق (۱۶۸۰ع):
ددې بې مطلعې بوللې یا قصیدې د بوللو کال:

زمــا مـــشران زویـــه
چې یـې کـار شـو امتحـان
زر دوه نـــوي د هـــجرت
ګــوره څــه وکـا اسـمان

✶ ۱۰۱۳ق / ۱۶۸۱ع:
دا غــزل یــې د هــمدې کال وینا ده:

پارینــه چـارې چـې ســړ نــه شتــه خوشـاله
دا د ســړ چـارې بــه هــم نــه وي تـر کالــه
دا ســړ کــال چـې دغفـج دی چـې غفـد شـي
امیــدوار اوســه لــه بختــه لــه اقــباله

✶ ۱۰۹۵ ق محرم (۱۶۸۳ دسمبر):
دا بوللـه یې وبولله:

زه د شعر په کار هېڅ نه یم خوشال
ولې خدای مې کړ په غاړه دا مقال
نوې میاشت د محرم غصه یې کال دی
په غلیم مې غصه وورېژه دا کال
خدایه هومره مهلت ورکړې په دنیا کې
چې کاره کارونه سم کاندي خوشال

✶ ۱۰۹۵ ق (۱۶۸۳ ع):
پر دغه کال یې د پښتو اشعارو شمېره څلوېښت زرو ته ورسېده:

✶ ۱۰۹۵ ق شعبان (۱۶۸۳ ع):
د برات دلومړۍ شپې د خوب انځور دا سې کوي:

شپه د برات وه، یو خوب مې ولیده
کال یې ((غصه)) دی هر کور مې ښه لیده
دوه توري ماتې شوې، یوه مې روغه شوه
دویم صمصام مې په رغېده ولیده

✷ ۱۰۹۷ق (۱۲۸۵ع)

ددې کال د ټولنيزې وضعې انځورونه يې په دې بې مطلعې بوللې کې داسې کړې ده:

سږ کال چې دغـواص دی
پـه هـر لـوري دي تبـژن
د مـرګ تبـې يـو ځپـر دی
د ژونـدون تـبی بـل ځپـر

د خپل درويشت کلن ((بختناک)) زوی د مړينې ياد هم په همدې قصيده کې کوي:

بخت ناک په دوه هفتې شي
تـر فـانـي جـهـانـه سـېر
ژونـدی و درويشـت کـاله
زلـميتوب شـه بـاندې زلېر

✷ ۱۰۹۸ ق (۱۲۸۵ ع):

ددې بوللې په ترخ کې د ۱۰۹۷ کال له وبا نه د خلاصون او د خپل يوې مېرمنې د بختناک دمور، د يوه زوی ((بختناک)) او يوه لمسي (سرفراز) د وير ياد داسې کوي:

د غــــواص د کــــال وبــــا
خــداى يــې مــه راولــه بيــا
بختنــاک مــې پکــې ومــړ
مــور مــې هــم بــو تــه قضــا
يــو هلــک يــې و راپــاتې
وريســـې شـــه زر فنــــا
ســــرفراز د ســـعادت و
ښــه لمســـى مـــې و زيبــا
پــه دا کــال لــه مــا قضــا کــړ
پـــه ارمـــان ارمـــان جـــدا
کــال حصــغ شــو وبــا لاړه
هــم عســرت کــړه راتــه شــا
يــو خوشــال دا دعــا نــه کــا
درســت جهــان کــا دا دعــا

✶ ۱۰۹۸ ق (۱۲۸۲ ع):

پـر دغـه کـال يـې يـو زوى طاهرخـان، مومنـد يـو خټکـو وواژه، (تاريخ مرصع ۱۲۵۱) يـو يې لمسـى د بهـرام خـان زوى معظـم ومـړ چې خان يې وير په دې توګه کړى دى:

ما د معظم په لیدو مینه ماته نه کړه
څه د قضا رنځ و په هفته کې څه و څه شو
دریغه دریغه دریغه که یې مرګ په بدلېده وای
څو به مې پرې ورکړل، ولې مرګ مېلمه د ده شه
ښه تاریخ یې راغی (بې بدل معظم)
خوشال دده نیکه دی، دنیکه یې داغ په زړه شه

✷ ۱۰۹۹ ق شعبان (۱۶۸۸ ع جولای):
دیوان یې د اپریدیو په چانکوړ کې (د چراټ په جنوب لویدیځ کې) بشپړ شو.

✷ ۱۱۰۰ ق ربیع الثاني ۲۸ جمعه (۱۶۸۹ ع فبروري) شلمه د ۱۰۶۸ د کب لومړۍ.

زموږ ستر خان خوشال خان خټک اخر تر ۷۸ کاله سترې او نیمګړي ژوندانه وروسته د ژوند امانت د خپل حقیقي څښتن حضور ته وسپاره. (انا لله و انا الیه راجعون)

خان تر جامې بدلولو لږ دمخه هم د پښتنو بې ننګي په دغو ټکیو ژړله:

پښتانه چې بې ننګي کا څوک یې څه کا
ګورستان لره به درومو له ارمانه.[1]

---

[1] محمد اصف صمیم، ګام پر ګام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه- جرمني، پېښور، ۱۳۷۸ل کال، ۳-۲۳مخونه.

دویم څپرکی

د خوشال بابا اثار

خوشال بابا د ستر فکري نبوغ او ژور تخیل خاوند و. له خپلو ګڼو سیاسي او ټولنیزو بوختیاوو سره سره یې یوه شېبه هم قلم او کاغذ له ګوتو لرې نه کړ او له شمېره وتي اثار یې ولیکل.

که موږ د خوشال سیاسي او ټولنیز ژوند وڅېړو او د هغه مبارزې او مصروف ژوند ته نظر وکړو او بیا د هغه لیکلو اثارو ته پام وکړو، نو ویلای شو چې خوشال بابا د نړۍ داسې یو ستر لیکوال دی چې د نړۍ هېڅ لیکوال هم په داسې یو سخت، تنګ او کړکېچن ټولنیز او سیاسي چاپېریال کې دومره اثار نه دي لیکلي.

ختیځپوه میجر راورټي انګریز د بابا د ټولو اثارو شمېر (۲۵۰) عنوانه ښودلی دی. کله چې د بابا نبوغ او تخیل ته ګورو، نو د راورټي خبره له مبالغې ډکه نه برېښي. د بابا د اثارو بله ارزښتمني په دې کې ده چې د ژوند بېلابېلو خواوو ته ځانګړې شوي او په هره خوا کې په داسې ژور فکر لیکل شوي چې تر ده دمخه خو یې هېڅ ساری نه و آن تر ده وروسته هم، چا په هغو برخو کې داسې اثار نه دي پنځولي.

ښکار، سیاست، ادب، صحت، سفر، فلسفه، تصوف، عرفان، مبارزه، ښوونه او روزنه، ټولنپوهنه او د ژوند نورې خواوې، ټولې په کې رانغاړل شوې دي. د خوشال بابا ټول لیکل شوي اثار تراوسه پورې لاسته نه دي راغلي، خو د وخت په تېرېدو سره کېدی شي نور اثار یې هم لاسته راشي. موږ به دلته د بابا هغه اثار معرفي کړو چې تراوسه لاسته راغلي او یا یې یوه برخه د څېړونکو تر ګوتو شوې ده:

الف- د بابا منظوم اثار

۱- دیوان خوشال خان خټک:

دا دیوان د ډاکتر ایچ ډبلیو بیلیو په سمون، اوډون او د سلطان بخشي داروغه په اهتمام د پېښور چلخانې په چاپخونه کې پر ۱۸۶۹ یا ۱۸۷۰ کال چاپ شوی دی. (۲۰۸) مخه لري، بشپړ دیوان نه دی، خو د خوشال د کلام د هرې برخې بېلګې لري.

دیوان خوشال خان خټک:

په ۱۲۸ مخونو کې د لاهور په کریمي چاپخونه کې چاپ شوی دی. د چاپ نېټه یې ثرګنده نه ده، خو داسې ښکاري چې تر ۱۹۲۰ کال وروسته چاپ شوی دی.

دیوان خوشال خان خټک بزبان افغاني و فارسي:

دا د خوشال خان خټک د کلام منتخب دی، چې دوه برخې لري؛ لومړۍ برخه یې ۵۲ مخه لري او دویمه برخه یې ۱۲۸ مخه ده. د دیوان د منتخباتو اهتمام د پېښور د قصه خوانۍ بازار د کتاب سوداګر کهرک سنګهـ لـه خوا شوی دی. پـه دې انتخاب کـې غزلونه، قصیدې، قطعې او څه رباعي هم راغلي دي. دا منتخب د ډاکتر ایچ ډبلیو بیلیو له دیوان څخه راچاڼ شوی او بیا چاپ شوی دی.

دیوان خوشال ختټک بزبان افغاني و فارسي:

د خوشال بابا د کلام دا ټولګه هغه ټولګه ده، چې د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ شوی و او پر ۱۹۲۹ کال د حاجي عبدالرحمن په غوښتنه د مولانا عبدالمجید افغاني په مقدمه یو ځل بیا په ۲۰۸ مخونو کې چاپ شو.

د خوشال مرغلرې:

د بابا د کلام دا ټولګه چې غزلونه، قصیدې، قطعې، رباعي او نور شعري شکلونه په کې راغلي، د علامه عبدالحی حبیبي په هڅه او زیار پر ۱۳۱۷ ل ۱۹۳۸م کال په کندهار کې چاپ شوې ده، دا ټولګه ۱۱۲۸ مخه لري.

کلیات خوشال خان ختټک:

په دې کتاب کې د خوشال بابا غزلونه، قصیدې، قطعې او نور متفرقه شعرونه راغلي دي. تکړه څېړونکي دوست محمد کامل مومند پرې حاشیه او سریزه لیکلې ده. دا کتاب پر ۱۳۷۱هـ ق ۱۹۵۲م کال د اداره اشاعت سرحد له خوا چاپ شوی او همدا کتاب دویم ځل پر ۱۹۲۰ کال بیا چاپ شوی دی.

د خوشال خان خټک کلیات لو مړی ټوک:

د خوشال بابا د شعرونو دا کلیات پر ۱۹۷۹ (۱۳۵۷) کال د بابا د درې سوه یم تلین په درناوي، د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. د بابا (۹۱۰) غزلونه په کې خوندي شوي او (۵۱۹) مخونو کې چاپ شوی دی. دا کتاب پر ۱۹۸۰ کال بیا چاپ شوی او پر دواړو چاپونو یې ډاکتر ګل محمد نورزي او محمد صدیق روهي سریزې لیکلې دي.

منتخبات خوشال:

د پېښور پښتو اکېډمي، پر ۱۹۵۲م کال په ۳۲۰ مخونو کې چاپ کړی دی. سید انورالحق یې په نثر، اردو ژباړه هم کړې ده.

کلیات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د بابا غزلونه راغلي دي، شېرشاه ترخوي ترتیب کړی، سریزه یې پرې هم لیکلې ده، د (۱۹۸۵) یا (۱۹۸۲) کال په پیل کې عظیم پبلشنګ هاوس پېښور کې چاپ کړی دی. د مخونو شمېر یې (۳۷۲) دی.

ارمغان خوشال:

د بابا د شعرونو دا کتاب سید رسول رسا ترتیب کړی او یوه اوږده سریزه یې هم پرې لیکلې ده. دا کلیات تر ټولو لوی دی، چې فضل نامه، بازنامه او سواتنامه نامه هم په کې دي او پر

۱۹۲۴م کال په پېښور کې چاپ شوی دی، د مخونو شمېر يې (۱۱۷۷) دی.

د خوشال رباعيات:

په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا په ۱۹۷۰م کال چاپ شوی، چې (۲۹۹) مخونه لري.

۲- د خوشال خټک کليات دويم ټوک:

دا اثر پر ۱۳۷۰ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په کابل کې خپور شوی او د خوشال بابا يو شمېر داسې غزلونه، قصيدې او نور شعرونه په کې راغلي، چې په لومړي ټوک کې نه شته.

۳- بازنامه:

دا کتاب په مثنوي فورم کې ليکل شوی او د ليکلو کال يې ۱۰۸۵هـ ق دی. دا کتاب پر **۱۹۵۳**م کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی او ۲۷ مخونه لري. پوهاند صديق الله رښتين پرې حاشيه ليکلې او سمون يې کړی دی. په کتاب کې د بازونو د روزنې، پالنې او د رنځونو علاج په باب معلومات راغلي دي. دا کتاب د همېش خليل په حاشيه او سمون پر **۱۹۸۵**م کال د خوشال ريسرچ سيل له خوا هم چاپ شوی دی.

۳- سوات نامه:

دا هم د بابا یوه مثنوي ده، چې پر ۱۰۸۲ هـ ق کال لیکل شوې او د سوات د سیمې جغرافیایي، ټولنیز او کلتوري حال په کې بیان شوی دی. دا کتاب دخوشال د درې سوم تلین په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. استاد عبدالحی حبیبي پرې سریزه لیکلې ده، د پېښور د اسلامیه کالج د انګریزي ژبې پروفیسور شکیل احمد، سوات نامه په انګریزي ژباړلې او حاشیه یې پرې لیکلې ده، چې پېښور پوهنتون ورته پرې د (ایم فل) ډګري ورکړې ده. سواتنامه د همېش خلیل په سریزه پر ۱۹۸۲م کال خوشال ادبي و ثقافتي جرګې اکوړه خټک له خوا چاپ شوې ده. سواتنامه په تاریخ مرصع کې هم راغلې او ارمغان خوشال کې هم چاپ شوې ده.

۴- فضل نامه:

دا کتاب هم په مثنوي فورم کې لیکل شوی دی. د لیک نېټه یې ۱۰۸۹هـ ق کال دی. فقهي مسایل په کې څېړل شوي دي. یو څه برخه په کې د طب په باب هم شته. دا کتاب پر ۱۹۵۲م کال د محمد عبدالشکور په سریزه د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. اصل متن یې (۲۵۰) مخه دی.

۵- طب نامه:

دا کتاب هم په لنډ بحر په مثنوي فورم کې ليکل شوی او د بابا د ۲۸۶ تلين په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی دی. دا کتاب بيا د همېش خليل په حاشيه، لټون او سمون په پېښور کې خوشال ادبي جرگې اکوړې چاپ کړی دی او بل ځل بيا د ميا تقويم الحق کاکاخېل په سمون د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵ کال چاپ شوی دی. طب نامه په نظم ليکل شوې او طبي مسايل په کې څېړل شوي دي.

۶- اخلاق نامه:

دا هم يوه مثنوي ده چې حمد و نعت، مذهبي او اخلاقي مسايل په کې راغلي دي. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۱م کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی دی.

دا اثر (۱۷۶) مخه لري. همېش خليل يې لټون او سمون کړی. دا کتاب په جلا بڼه، د قامي مکتب پېښور له خوا هم چاپ شوی دی. اخلاقنامه وروستي ځل د حبيب الله رفيع په سريزه، سمون او سپړنو پر ۱۳۸۰ ل کال په ۱۲۷ مخونو کې په لاهور کې چاپ شوې ده.

۷- فراق نامه:

دا هم منظوم اثر دی، بنه یې زیاتره د مثنوي ده. د خوشال بابا د زندان د شپو ورځو اثر دی. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۲ کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی او بل په ځانګړي ډول د همېش خلیل په سمون، لمنلیکونو هڅه او هاند دقامي مکتبه پېښور له خوا پر ۱۹۸۳ کال چاپ شوی دی.

فراقنامه په کابل کې هم پر ۱۳۲۳ل کال چاپ شوې ده. خو درېیم ځل پر ۱۳۸۰ل کال د سرمحقق زلمي هېوادمل په سریزه، سمون او تعلیقاتو د پښتون کور له خوا د (۵۰۰) ټوکو په شمېر په ۲۱۷ مخونو کې چاپ شوې ده.

۸- فالنامه:

دا کتاب د فال کتلو او د هغې په پوهې پورې اړه لري. د حبیب الله رفیع په سمون د خوشال ریسرچ سیل له خوا پر ۱۹۸۵ کال چاپ شوې او (۸۲) مخونه لري. دا اثر دویم ځل د همدې لیکوال له خوا د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې په لګښت پر ۱۳۸۰ل کال په لاهور کې چاپ شوی دی. دا اثر د مثنوي په فورم کې لیکل شوی دی.

۹- نام حق:

نام حق د خوشال بابا هغه اثر دی چې د فارسي له (پنج ګنج) څخه ترجمه شوی دی. خوشال بابا دا ژباړه په **۱۰۲۲**هـ کال کې بشپړ کړې ده. په دې اثر کې ځینې دیني مسایل لکه روژه، لمونځ او د هغو فرایض تشریح شوي دي. دا اثر د همېش **خلیل** په سریزه په **۴۰** مخونو کې په پېښور کې پر **۱۹۹۲** کال چاپ شوی دی.

ب- د بابا منثور اثار

خوشال بابا د خپلو ډېرو منظومو اثارو تر څنګ، ګڼ شمېر منثور اثار هم لري، چې د ژوندانه پر بېلابېلو خواوو رڼا اچوي، دلته يې هغه اثار معرفي کوو چې د زماني له بادونو او ګردونو خوندي پاتې او يا يې څېړونکو او خوشالپوهانو ته ځرک معلوم دی:

۱- دستار نامه:

د بابا د نثر کتاب دی چې په رنتهبور زندان کې يې د اسارت په ورځو شپو کې ليکلی او لومړی ځل پر **۱۳۷۱** هـ ق، **۱۹۵۲**م کال د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. عبدالشکور صاحب پرې سريزه ليکلې ، سمندرخان سمندر او دوست محمد کامل مومند يې پېژندنه کړې ده. دا کتاب پر **۱۳۴۵**ل - **۱۹۲۲**م کال په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا هم چاپ شوی، چې پوهاند صديق الله رښتين پرې سريزه ليکلې ده. د پېښور چاپ اصل متن **۲۷۸** مخه او د کابل چاپ **۱۴۵** مخه دی. د دستارنامې اردو ژبې ژباړه طاهر غزنوي کړې ده او پر ۱۹۸۰م کال پښتو اکېډيمۍ پېښور چاپ کړې ده.

۲- زنځیري یا خط نامه:

دا د لیک یو ډول دی چې د بابا له کورنۍ سره اړه لري. دا کتاب د حبیب الله رفیع په حاشیه او هڅه د خوشال ریسرچ سیل پېښور له خوا پر **۱۹۸۵** کال په **۱۷۶** مخونو کې چاپ شوی دی.

۳- هدایه:

له عربي ژبې څخه فقهي مسایلو په باب د بابا نثري ژباړه ده چې دیني مسایل پکې څېړل شوي دي.

۴- بیاض:

په نثر کې د خوشال یو ډېر ښه اثر دی. ځینې تاریخي برخې هم لري، چې افضل خټک په تاریخ مرصع کې نقل کړي دي.

۵- فرخ نامه:

د توري او قلم بحث دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۶- ائینه:

دا هم یو دیني کتاب دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۷- خټکنامه:

د خوشال بابا بل اثر دی چې د خټکو د اصل و نسب په باب معلومات په کې راغلي دي. دا لیکنه په تاریخ مرصع کې هم راغلې او افضل خان خټک هم پرې خپل نظر ورکړی دی. د بابا دا اثر په مستقل ډول پر ۱۳۸۰ل کال د حبیب الله رفیع په سریزه د

پښتني فرهنګ د ودې او پراختيا ټولنې له خوا په لاهور کې چاپ شوی دی. (۳۹) مخه لري.

۸- نسبنامه:

نسبنامه د خوشال خان ختک بل اثر دی چې افضل خان ختک په تاريخ مرصع کې راوړی او ځای پر ځای يې خپل نظر او فکر هم په کې ګډ کړی دی. دا اثر په مستقل ډول د حبيب الله رفيع په سريزه، سمون او سپړنه پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنګ د ودې او پراختيا ټولنې له خوا په لاهور کې چاپ شوی او د ټولو مخونو شمېر يې (۲۹) دی. په دې کتاب کې خان د خپلې کورنۍ پېژندنه کړې ده.

۹- ساعتنامه:

د خوشال بابا يو بل ډېر کوچنی او منثور اثر ګڼل شوی، چې حبيب الله رفيع پرې سريزه ليکلې او سمون يې کړی. په دې اثر کې د ساعت او وخت او سفر په باب لنډ معلومات راغلي دي. دا اثر له سمون، بشپړتيا او سريزې سره ټول (۲۰) مخه لري او پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنګ د ودې او پراختيا ټولنې له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې چاپ شوی دی.

۱۰- هندو کوهنامه:

د خوشال بابا یو منثور یونلیک دی، چې د دده دوو جګړه ییزو سفرونو بیان کوي. ددې یونلیک متن هم له تاریخ مرصع څخه را اخیستل شوی، دا کتاب د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې پر ۱۳۸۰ ل کال چاپ شوی او سریزو سره (۲۵) مخه لري.

۱۱- وصیتنامه:

د خوشال بابا یوه بله لیکنه ده چې په تاریخ مرصع کې د هغه لمسي افضل خان خټک خوندي کړې ده. دا لیکنه په مستقل ډول د حبیب الله رفیع په سریزه پر ۱۳۸۰ ل کال په لاهور کې په ملت چاپخونه کې چاپ شوې ده. د کتاب لګښت د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنې له خوا برابر شوی او د سریزو په ګډون یې د مخونو ټول شمېر (۱۷) ته رسېږي. په دې لیکنه کې خوشال بابا خپلو زامنو او لمسو ته له نورو سره د چلند او سلوک په باب نصیحتونه کوي.

درییم څپرکی

د خوشال بابا د اند ځینې خواوې

خوشال بابا د علم او تفکر یو کان دی، هر څوک چې پر خوشال څېړنه کوي، نو دده د فکر ژورلید ته متوجه کېږي، د ژوند یو ډگر هم د بابا د فکر له پلوشو تیاره پاتې شوی نه دی، خو د بابا د فکر د ټولو خواوو څېړنه، کتاب نه، کتابونو ته اړتیا لري، موږ به دلته په ډېر لنډیز او چاپیز ډول د بابا د فکر ځینو خواوو ته نغوته وکړو:

صوفي خوشال

کله چې څوک د خوشال بابا د شعرونو ظاهري ښکلا او خپله د بابا رندانه او شاعرانه مزاج ته گوري، نو داسې یو شخصیت یې

په ذهن کې تداعي کېږي چې خوشال داسې يو رند ، مست، ازاد او باغي شاعر دی، چې يوازې د ښکلا په ميو مست دی او نور نو د ژوند د اسرارو تل ته نه دی ښکته شوی او د معرفت په خوږلنيو کې يې خپل روح نه دی لمبولای، خو کله چې د بابا د کلام په سمندر کې اوږد سفر وکړي، نو بيا ورته معلومېږي چې د بابا د فکر په سمندر او د تخيل په اسمان کې د معرفت څومره مرغلرې او څومره ستوري بلېږي، کله چې موږ د بابا صوفيانه کلام ته پام کوو ، نو يو داسې بشپړ صوفي زموږ په نظر راځي چې له عبادت او رياضيت پرته يې بل هېڅ کار نه دی کړی. هغه د خدای معرفت د بنده لويه نېکمرغي ګڼي او هغه چا ته چې خدای پاک دا ځواک ورکړی وي، هغه د خدای خاص خاص بنده ګان دي. دی وايي که انسان غواړي چې هغه لوی نقاش (خدایؑ) وپېژني نبه به دا وي چې خپل ځان وپېژني، چې څنګه او چا جوړ کړی يم، لکه يو انځورګر چې يو انځور جوړ کړي او پر دېوال يې وځړوي، نو خلک بيا ټول د هغه انځورګر صفتونه پيل کړي ، دغسې چې خدای(ج) په خپل کرم او پوهې انسان جوړ کړی، بايد موږ متوجه شو او د همدې انسان پېژندنې له لارې خپل رب او اصلي نقاش وپېژنو. بابا په خپل يو کلام کې وايي:

صورتګر چې ښه صورت په دېوال ساز کا
کل عالم په صفت زبان د راز کا
د هغه نقاش په صنع نظر نه کا
چې له څه څاڅکي نه دا نقش و طراز کا
سترګې، وروځې، پوزه نور کېږدي په مخ کې
غاښ و شونډې، ژبه، خوله سره پرداز کا
یو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې په دوارو اورېدنه د اواز کا
بند په بند د لاسو ګوتې و بله کېږدي
سر ترپایه درست صورت سره یو راز کا
که څوک زرکتابه وکښي له دې بابه
که په کښل شي زر به نور پسې اغاز کا
هر و ښته چې په صورت باندې لیده شي
که پرې ځیر شې د شناخت ور به درته واز کا
خاص بنده د خدای هغه ګڼه خوشاله
چې د ځان په معرفت یې سرفراز کا[1]

[1] د خوشال خټک کلیات، لومړی ټوک، د علومو اکاډمي، ۱۳۵۸ل کال، ۱مخ

د تصوف ډېر تعريفونه شوي دي، چا ورته د فاضله اخلاقو او چا ورته د رباني عشق حصول ويلی دی، څوک وايي چې له لوی خدای(ج) سره د مانا او معاملې ساتل تصوف دی. شيخ عبدالقادر جيلاني وايي چې د خدایؒ او بنده ترمنځ چې کوم حجابونه دي د هغو لرې کول تصوف دی، حمزه بابا وايي: ((د انسانيت له عنصر نه د حيوانيت او ملکيت تسلط پورته کول او دا دواړه د انسانيت تابع کول تصوف دی)).

هر صوفي چې کله د تصوف لاره نيسي، نو يو استاد ته اړتيا لري، چې د تصوف په اصطلاح کې ورته شيخ، مرشد او پير وايي، چې پرته له هغو ورته په دې لاره تګ ډېر ګران او له خطره ډک وي. خوشال بابا هم همداسې يو مرشد درلود، دی د حضرت شيخ رحمکار کاکا مريد و لکه چې وايي:

((طريقت کې مقلد د شيخ رحمکار يم))

او په يو بل ځای کې ترې مرستې غواړي:

د خوشال تکيه په خدای ده بيا په تا ده رحمکاره

د تصوف له مخې که يو انسان د خدای(ج) د ټولو صفاتو هنداره وي، خو يو صفت يې دا هم دی چې هغه مرکزي حيثيت او د نورو ټولو صفتونو لپاره د محور حکم لري او هغه د انسان د تخليق منشا ده چې مرکزي صفت لري.

په تصوف کې لومړی درجه د فنا فی الشیخ ده او هر کله چې دا فنا حاصله شي نو بیا سالک د فنا فی رسول مرحلې ته تیار شي او له دې مرحلې نه بیا د فنا فی الله او په پای کې بیا د بقا بالله مرتبه حاصلوي، چې د سالک ژوند ومري. خوشال وایي:

زه هاله د عاقبت ناوې قبول کړم
چې یې خپله تمنا ورکړه په مهر

تر هغه چې انسان په خپل فطرت غالب نه شي، هغه پر خپل وجود نه شي واکمنېدلای، د کائیناتو تسخیر خو لا ډېره ګرانه خبره ده.

خوشال وایي:

بیا هاله د یګانګۍ له حاله لاف کړه
ته د غیرو اندېښنې له زړه خارج کړه
***
تري په سل رنګه ګلونه شګفته شي
هر سړی چې خاکساري واخلي ځان خاک کا
***
چې دې زړه هغه به ووینې خوشاله
خو یوه قطره که تېر شي تر درخته
***

تـــر مطلوبـــه پـــورې شـــرط د رســـېدو دی
کــــه تمامـــه لار پـــه وینـــو شـــي الـــوده
***
نـــور څـــه نـــه شـــته لانـــدې بانـــدې
واړه دی دی چـــــې څـــــه کانـــــدي
***
یـو وهـم کـه څـه دي چې پـه خلکـو بانـدې پـېښ شـو
دنیـا دنیـا هـېڅ نشـته کـه نمـود کـه نـا نمـوده
***
مـــخ د یـــار لـــه خـــط و خالـــه مســـتغني دی
د غنـــي وي هـــر اســـباب لـــه خپلـــه کـــوره

د خوشـال پـه شعرونو کې د تصوف دواړه برخې (وجـودي) او (شهودي) تر سترګو کېږي او د دواړو ښودنه يې کړې ده.

جدايي نشـته وصـال ځینـې بعـد وهـم وخیـال دی
لـه هغـه چې هم خانـه وم هم خانـه یم لا تراوسـه
هغـه شـان لـه خپلـه یـاره بې وکیلـه بې ریبـاره
زه خوشـال چې یګانـه وم یګانـه یـم لا تراوسـه
***
یـــار مـــې هســـې رنګـــه ځـــای ونیـــو پـــه ســـترګو
چـــې د هـــر لـــوري تـــه ګـــورم واړه دی دی
***

خدای یو هسې فکر راکړ
چې په ملک په ملکوت دی
په اعلی په اسفل واړه
که په نورو توره شپه ده

چې یې ملک راته رڼا کړ
پرې خبر یې زړه زما کړ
راښکاره یې هر اشیا کړ
په خوشال یې سپین سبا کړ

***

یار د ما څه په کور د ننه ناست و
زه بې روحه ګرځېدم دده په مرسته

***

یار په هر لوري جلوه کا ورته ګوره
که دې نه دي د لیدلو سترګې پټې

***

که دې سترګې د عرفان شته مبارک شه
د ګلزار په ننداره چې استقلال کړې

***

یو مې بیامونډ په هر څه کې
چې مې وکړ د زړه سیر

***

ذرې ته چې داسې برېښې منوره
که پوهېږې دا برېښنا دې ده له لمره

شاعر خوشال

د خوشال بابا د لیکوالۍ زیاته برخه د هغه شاعري ده، چې ده ورته د خپل ژوند (۵۸) کلونه وقف کړي وو. خوشال د خپل ژوند په دې (۵۸) کلن ادبي بهیر کې تر (۲۵۰) عنوانو زیات اثار ولیکل، چې زیاته برخه یې منظوم اثار وو. بابا په خپل دې منظوم کلام کې د ژوند د بېلابېلو خواو منځپانګه خوندي کړې ده.

خوشال په شل کلنۍ کې پر شعر ویلو پیل کړ او لومړنی شعر یې پر (۱۰۴۲ق (۱۲۳۰) میلادي کال وو ایه چې داسې پیلېږي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا

چې د عشق سیلاب پرې راشي واړه نوړ کا

خوشال بابا د خپلې شاعرۍ له پیله بیا تر پایه پورې په بېلابېلو شعري فورمونو کې شعرونه ولیکل چې په هغو کې قصیده، غزل، مستزاد، قطعه، رباعي او نور بېلابېل فورمونه شامل دي.

بابا په پښتو شاعرۍ کې د نوې پښتو شاعرۍ بنسټونه کېښودل، د پښتو د شعر ماڼۍ یې ودانې کړې او کله چې یې

پښتو شاعري پيلوله نو دا ژمنه او وړاندوهنه يې هم ورسره کړې وه چې:

د پښتو ژبه به اوس په آب وتاب شي
ما خوشال چې په پښتو شعر بيان کړ

کله چې خوشال بابا د پښتو شاعرۍ عزم وکړ، نو بيا يې ټول شاعران هم وتلل، د هغو نيمګړتياوو ته يې ګوته ونيوله او دا يې هم وويل چې پښتو شاعري تر ده پخوا په تول تللې نه وه؛ وزن، بحر او عروض يې معلوم نه وو او دا ټول ورته ده جوړ کړل.

يو په حال او په ماضي کې هسې نه و
چې ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا ديوان مې ومانده په ګوډي
مسخره مې ارزاني خويشکي زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نور وو
په خبرو مې د هر يوه ريشخند کړ
کلمې مې ورته سازې کړې د قندو
د وربشو په ډوډۍ به چې يې شخوند کړ

***

کله چې د خوشال بابا شاعري وغوړېده، نو هنګامې يې لور پر لور خورې شوې.

بندوبست د پښتو شعر ما پیدا کړ
ګڼه شعر د پښتو و غیر سیال

نه یې وزن نه تقطیع نه یې عروض وو
دوه مصرع یې د ضعیف بحر دوه تال

د غزل یې نه مقطع نه یې مطلع وه
نه صفت نه یې تشبیه نه یې مثال

ګلستان زما د نظم شګفته شو
پرې وهي شیدا بلبله پروبال

ګلدستې یې لورپه لورپه ملک خورې شوې
تر کابله تر کشمیره تر بنګال

خوشال خټک د خپلې دورې د کلتور او ثقافت یو ځلاند ستوری و او د خپلې زمانې د ډېرو علومو او څانګو په باب یې زیات معلومات په خپله شاعری کې بیان کړي دي. اوس که څوک وغواړي چې د خوشال خټک اشعار ترجمه کړي، نو باید دایرة المعارف یې تر څنګ وي، ځکه چې د ترجمان لپاره نه یوازې په شاعری، تاریخ، حقوق، اسلامپوهنه او جنګي مهارتونو کې معلومات په کار دي، هغه باید پر فلسفه، بیولوژي، ښکارپېژندنه او د نورو علومو په څانګه کې هم معلومات ولري. بابا وایي:

درست دېوان مې لکه باغ د علم ګنج دی
په کې هر رنګه ګلونه هر نهال

خوشال بابا سره له دې چې پر عربي، فارسي او ځينو نورو ژبو پوهېده او په پارسي کې خو يې ښه شاعري هم کړې ده، خو د خپل ژور ملي شعور له مخې يې پښتو شاعري ډېره زياته خوښېږي ، نو ځکه خو وايي:

پارسي شعر مې هم زده
سليقه لرم د دواړه
پښتو شعر مې خوښ کړ
هر څوک خپل ګڼي ښاغلی

نو ځکه خو يې بيا د پښتو شاعرۍ عروج ته ملا وتړله او هغه يې ډېره لوړه کړه:

په وزن په مضمون په نزاکت هم په تشبيه کې
پښتو ويل مې عين تر پارسي دي رسولي
***
هر کلام مې واردات دي يا ايهام دي
چې موزون مې په تقطع د بحر بند کړ
په تازه مضمون د پښتو شعر
په معنی مې د شيراز او د خجند کړ

خوشال بابا د شعر يو ناپايه سرچينه لرله چې دده د ځوانۍ له کلونو دا چينه را وخوټېدله او بيا دده د عمر ترپايه پورې

همداسې رنځ او بهانده پاتې شوه، د عمر يې لا څو کلونه پاتې وو چې د خپل دېوان بيتونه يې سره حساب کړل او تر (۴۰) زرو پورته شول.

د دېوان مې که بيت بيت سره حساب کړې
تر څلوېښتو زرو به تېر شي په سر کال

خوشال بابا د يو اور ژبي شاعر او ليکوال په توګه پر خپله ژبه داسې واکمن و چې له کلمو څخه يې شات ونبات جوړولای شول. د ژبې پر جوړښت او د نظم او قافيې پر فن دومره برلاسی او واکمن و چې ډېر تاريخي، طبي، ټولنيز، سياسي او نور مسايل يې د نظم په تارپېيلای شول، ځکه خو يې که فراقنامه هم ليکله، نو په نظم کې يې اچوله، که بازنامه هم، طبنامه او سواتنامه هم داسې او همدارنګه نور بېلابېل منظوم اثار.

لنډه دا چې که موږ د دنيا له هر شاعر سره د خوشال بابا شاعري پرتله کوو، نو څومره مانيزه رنګارنګي چې د بابا په کلام کې خوندي ده، دنړۍ د هېڅ شاعر په کلام کې نه ليدل کېږي. د هغو اکثرو کې يوه مانيزه برخه رانغاړل شوې ده، يا به تصوف وي يا به رزم وي يابه بزم وي او يا به نور څه، خو د بابا په کلام کې دا ټولې رنګارنګۍ شته، نو ځکه خو يو ايراني ليکوال ويلي دي:

((که چېرې فردوسي په رزمي، حافظ په غنایي او سعدي په تصوفي یا عرفاني برخه کې سره یوځای کړو، نو یو خوشال ختک ځنې جوړېږي.))

ددې خبرې مانا دا ده چې خوشال داسې یو څو اړخیز شخصیت دی چې یوازې په شاعرۍ کې یې د ژوند څو خواوې رانغاړلې دي او دده د کار او مبارزې اند و ژوند نورې برخې خو لا پرځای پرېږده.

فلسفي خوشال

کله چې څوک د خوشال څو اړخيز شخصيت مطالعه کوي، نو هر اړخ يې چې مطالعه کوي، په پيل کې ورسره داسې فکر پيدا کېږي، چې خوشال به يوازې په همدې اړخ کې دومره رسېدلی وي او بس. خو کله چې ورته ځير شي په هره برخه کې د پوره فکر او نظر خاوند دی او خبره يې د کاڼي کرښه ده. د خوشال فلسفي خوا هم همداسې ده، کله چې د خوشال په اشعارو او کلام کې د هغه ژور فلسفي ليد ته متوجه کېږو، نو هلته مو يو ستر او ژور فلسفي خوشال تر سترګو کېږي، چې ژوندني مسايل يې تر رياليستي دايرې اخوا په يو فلسفي نظر څېړلي دي.

د خوشال خان فلسفي اند دومره ژور دی چې ((علامه اقبال د خوشال خټک له اثارو نه ګټه پورته کړې او د خودۍ فلسفه يې د خوشال خان له افکارو نه اخيستې ده چې هېڅوک ترې د انکار کولو مجال نه لري. علامه مرحوم په خپلو اثارو کې د خان بابا افکار د بل مشعل په توګه ګڼلي دي او د خوشال خان دملي وحدت نظريه يې په دې ډول څرګنده کړه، چې ((بايد قبايل د ملت په وحدت کې ورک شي؛ ای ملګريه راشه چې د زړه خبره

درته وکړم، د خوشال خان هغه قبر هم د ځان لپاره خوښ نه دی چې د مغولو د آسونو ګرد پرې پرېوتی وي.))

د فلسفې یو تعریف دا هم دی: ((څه چې د انسان په ماحول او فضا کې موجود وي او حواس يې درک کولای شي، انسان د هغوی په باب فکر کوي او حکم پرې لګوي.))

همدغه فکر او سوچ خوشال بابا ته هم په مخه ورغلی او ویلي يې دي:

ما چې نظر وکړ په ذرات په موجودات
ګول په جهان راغلم ترې به ګول دروم هیهات
یو څادر ترمیان وي فهم پاتې شي له کاره
دا هومره کیسې هومره ادراک د سموات
هېڅ نبي ولي يې درست اسرار موندلی نه دی
لویه کارخانه ده که وګورې کاینات

عقل چې ډېر الوت وکړي او د کاینات د راز په لټون کې خپلې انتها ته ورسېږي، نو له مادیت نه ماورا له هر څیز نه انکاري شي، ځکه چې تر خپل حد نه پورته الوت ممکن نه وي، دلته فلسفه په تېربدو شي او د انسان خیالات چې هر څه وي دا دي چې کاینات یو بې منعقده څیز دی، په اتفاق سره پیدا شوي دي او په اضطراري ډول لګیا دی کار کوي، هېڅ غایه او مقصد نه

لـري، انسـان د سـارتر پـه وینـا پـه فضـا کـې غورځېـدلی خـو غورځـوونکی یې نـه شـته، نـو شـاید خوشـال خـان تـه هـم دا سـوچ ورغلی وي او ویلي یې دي:

دا عالـم ریګ روان دی که یې ګورې
خو هم هسې سره اوړي لاندې باندې

خو انسان د یو ځیز تر کتنې او مشاهدې وروسته له هغه ځیز څخه انکار کولای نه شي، یانې دا چې هغه شیان چې تر ایجاد دمخه یې نه منل، تر ایجاد وروسته یې مني.

خوشال بابا هم د عقل د الوت په پای کې چې د عقل واګې یې د انسان روح ته حواله کړې، نو د یقین رڼا یې زیاته شوه او ویې ویل چې:

ډېـر عـالـم زمـا پـه یـاد
راغـی تېـر شـو لکـه بـاد
هـم دا هـسې راشـي تېـر شـي
بـس ځـای نـه لـري استـاد
عـجـب لـویـه کـارخانه ده
چـې پیـدا کـړه لـوی اسـتاد

بیا وایي:

هـــر تنـــاب يـــې و دانـــا وتـــه معلـــوم دی
دا خبمـــــه ولاړه نـــــه ده بـــــې تنـــــاب

***

ګـل تـه چـا دا هسـې زېـب او حسـن ورکـړ
چـا یـې هسـې نـه پـه نـه پـاڼې پرانسـتې

خـو د مـاورای طبعیـت یـا مـا بعـدالطبعیت د مشـاهدې لپـاره مجاهدې ته ضرورت دی، لکه چې خان وايي:

همېشه ژوندون که غواړې درته وايم
هـــمېشه کوه له نفس سره جهاد

خوشال بابا بیا د خدای پېژندنې په فلسفه کې دومره خپـل نظـر ژور ځغلولای چې په هر څه کې يې د خدای(ج) د نور نندارە کولـه او په هر څه کې يې هغه ليده.

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې لـه ډېـرې پيـدا ييه ناپديد شو

حمزه بابا د خوشال بابا پر همدغه يوه بيت، يو کتاب ليکلی او د هغه دا شعر يې له فلسفي او تصوفي نظره څېړلی او شنلی دی. ددې خبرې مانـا داده چې خوشـال دومـره ژور فلسـفي او تصـوفي ليـد لـري چې پـر يـوه بيت يې هم يـو کتـاب ليکـل کېـدلای شي.

کره کتونکی خوشال

لکه څنګه چې مو یادونه وکړه، د خوشال بابا ژور او تېز نظر د ژوند هره خوا او د هنر بېلابېل ډګرونه په خپل کلام کې رانغاړلي دي، داسې یې کره کتنه، نیوکه او بیا د سمون لاره هم له یاده نه دي ایستلې. خوشال بابا لکه څنګه چې د پښتو ژبې او ادب پلار ګڼل کېږي، داسې په علمي، ټولنیز، ادبي او سیاسي ډګر کې هم یو ستر او ژور کره کتونکی دی.

له یوې هنري ښکارندې (شعر) څخه رانیولې بیا تر یوې لوړې ټولنیزې پېښې او عمل پورې چې هر یو دده په نظر نیمګړی معلوم شوی، هغو ته یې د انتقاد ګوته نیولې او بیا یې د سمون لاره هم ورپه ګوته کړې ده.

خوشال بابا یو زړور کره کتونکی و، نه یې د چا مدح کوله او نه یې ځانستاینې ته اړتیا لرله، خوشال له فکري، اقتصادي او ټولنیز پلوه په داسې یو دریځ کې و، چې د سالم انتقاد لپاره یې وړ صفتونه او ظرفیتونه لرل، نو ځکه خو ده له خپل ځانه نیولې تر خپلو اولادونو، کورنۍ، قبیلې او ټولو پښتنو پورې څه شی چې په کې د انتقاد وړ وو هغه یې څرګند کړي او نیوکه یې پرې کړې، همداسې یې په ادبي او سیاسي برخه کې د سمون او اصلاح لپاره ډېرې نیوکې کړې دي. د خوشال بابا د نیوکې

محتوا ځکه پر خلکو ښه لګېږي چې حقیقتونه څرګندوي او د رښتیاینې پر بنسټ ولاړه ده.

بابا دومره اخلاقي جرئت لري، چې که په ځان کې یې هم نیمګړتیا وي هغه نه پټوي او په ډاګه یې وایي:

د مغول نمک مې وخوړ شپږ پېړۍ
ما د زرو پکې روغې کړې بیړۍ
رعیت مې یوسفزیه درست خټک وو
په عزت او په حرمت کې یې څه شک و
د مغول لپاره ما توري وهلې
پښتنو به راته کړې ډېرې کنځلې

یادا چې:

چې منصب مې د مغول خوړ یو ملک وم
چې منصب د مغول نه شته اوس ملک یم

خوشال بابا بیا په دویم ګام کې پر خپلو ځینو زامنو او د کورنۍ پر غړو چې دده پر وړاندې په ناحقه راولاړ شوي او یا یې نافرماني کړې او یا هم د خپل ولس پرضد ودرېدلي، سخت انتقادونه کړي او د هغو شخصیتونه یې څېړلي، شنلي او څېرې یې ورته څرګندې کړې دي:

نا خلف مې حواله کړ په تقدیر
نصیحت وربانـدې نه کاندي تاثیر
خوی خصلت چې ازلي وي نه نورکېږي

پــه ارشــاد او پــه تلقــین د کامــل پیــر
بـد فرزنـد دې خـدای د هېچـا پیـدا نـه کـا
په خصلت یې پـلار پـه ځان دی مـور پـه ویر

یا دا چې:

زمــا زویــه د ننــګ نــه دي غړیتــار دي
پــرې پــوهېږم چــې همــه واړه مــردار دي
نه یې لویـه اند ښـنه نـه یې لـوی کـار شـته
د مغولـــو وطبـــاخ وتـــه تیـــار دي
د منصـــب د اضـــافو خبـــرې کانـــدي
پــه عــزت، پــه حرمــت کلــه خبــردار دي
اتفــاق، یګــانګي یــې ســره نــه شــته
همګـــي روان پـــه بېلـــه بېلـــه لار دي
نــه د نــوم دي نــه د شــرم نــه د ننــګ دي
اند ښـنې یــې د نــاکس، د ناسـردار دي
شـــکایت لـــه نـــورو مـــه کـــوه خوشـــاله
چې خپـل زویـه هـم پـه ننګ لـه تـا ویـزار دي.

***

چـــې پیـــدا دي همګـــي زمـــا لـــه ځانـــه
کــه پنځــوس دي کــه شــپېته دي داغ د زړه دي

***

یـو و پـــلار نیکـــه تـــه نـــه شـــو
همګـــــي د مـــــور پـــــه شـــــان

***

اشـرف سـر تـر سـره نفـس امـاره دی
پـه حسـد پـه حماقـت کـې اواره دی

***

د مـــور پـــلار نیکـــه تـــه نـــه دي
دا نـــــاکس دي لابـــــل شـــــان
پـه ژونـدون مـې خپـل ځـای ورکـړ
بانـــــدې زه شـــــوم مهربـــــان

***

یـو څـو لا پـه کـې افـت شـول تـر دا میانـه
څوک ((بهرام)) غوندې بدبخت بخیـل شي

***

چـې هـېڅ کـار نیـولی نـه شـي اسـتوار
پـه شـامت یـې خېلخانـه شـي تـار پـه تـار
څوک ((سدو)) غوندې نامراد عبدالزوجه شي
پـه تنګسـه لـه خپلـه پـلاره شـي ویـزار
څـوک ((مـالو)) غونـدې((جلـو))غونـدې

پیدا شي
سراسر واړه نابود او نا بکار

***

مرګ د نا اهلو سبا بېګاه غواړم
دعا مې داده الله الله غواړم
زما توبه ده د بهرام له خیره
دده له شره امان پناه غواړم

***

زما زړه له چا نه روغ نه دی بهرامه
د هرچا سره مې زیست دی له ناکامه
نور دې نوم زما په زویو کې حساب مه شه
د خوشال ختک وینا په دا تمامه

***

چې په ځای یې نا قابل زویه خاني کا
د خوشال خاطر په دا پاره پاره دی

لکه څنګه چې خوشال خان پر خپل ځان او هم پر خپلو زامنو نیوکه کوي او نیمګړتیاوې یې رابرڅېره کوي داسې پر خپلې قبیلې (خټکو) هم نیوکې او انتقادونه لري او د هغو له ځینو عملونو او نیمګړتیاوو څخه هم ناخوښي څرګندوي.

له ختکو نه مې هومره زړه ناخوښ دی
چې توبه د هګې ختک له نامه
د نعمت په قدر هېڅ خبردار نه دي
نوم ختک به مې خلاص نه وي له انعامه
ختک واړه د دودام دي که يې ګورې
څوک به څه غواړي د خپلو له دودامه
د وفا په ځای همه واړه جفا ده
چې به ماته رسېده له خپله قامه
که په توره ختک خپل کړې ګڼې خپل شي
کنه هېڅ به يې خپل نه کړې له اکرامه

***

چې زما اختيار يې خوار کړ
خدای دې خوار هغه ختک کا

***

درست ختک زما په دور
نامور شو په دوران
که ختک په مځکه پروت و
پاس مې يووړ په اسمان

***

تفحص که څوک د خوږ ژړونو کاندي
د خپل قام له لاسه ورک خوشال خټک دی

خوشال بابا د خټکو تر انتقادي دايرې او نيوکې وروسته، پښتانه په خپله انتقادي دايره کې داخل کړي او هغه نيمګړتياوې چې په پښتنو کې دي هغه يې يوه يوه څېړلې ده. په پښتنو کې به د خوشال بابا غوندې هېڅ داسې بل لوی ليکوال تر سترګو نه شي، چې د بابا په څېر د پښتنو پر رواني چلند او ټولنيز ژوند بلد وي او هغو ته يې په خپلو اثارو کې په دې کچه ځای ورکړی وي. خوشال بابا د خپل فطري بغاوت او ژور فکر له مخې د پښتنو نيمګړتياوې هم څېړلي او نيوکې يې پرې کړي دي. د خوشال بابا اثار د پښتنو د ژوند هنداري دي، چې د هغوی ښېګڼې او بدګڼې ټولې په کې په ښه روښانه ډول څرګندېږي:

لېوني شول پښتانه په منصبونو
خدايه ما ژغورې له هسې غضبونو

***

پښتانه لکه مګس ورباندې ګرځي
ورته ايښی دی مغل د حلوا تال

***

شرم دی ننګ دی که ډار د سر دی
سمه مې پرېښوه ځای مې غر دی
پښتانه واړه د مغول شوروا خوري
ماته یې پاتې دا شور و شر دی

***

پښتانه په عقل پوهه څه ناکس دي
کوټه سپي د قصابانو د جوس دي
اوښ له باره په ولجه په کور ورغلی
په ولجه د اوښ د غاړې د جرس دي

***

درست جهان په ناپوهانو سره ډک دی
ولې زیات که پکې وګورې افغان دی

***

که رښتیا وایم شېرشاه دا هسې نه و
لکه مور یو نن پیدا له کوهستانه
پښتانه چې بې ننګي کا څوک یې څه کا
ګورستان لره به درومو له ارمانه

***

که په نور خلکو کې ښه سړي موندل شي
ولې ښه سړي به لږ وي افغانان

هــره چــار د پښــتانه ترمغــل ښــه ده
اتفــاق ورســره نــه شــته ډېــر ارمــان
د بهلــــول او د شېرشــــاه خبـــرې اورم
چې پــه هنــد کــې پښــتانه وو بادشــاهان
شپږ او اووه پيـړۍ يـې هسـې بادشاهي وه
چې پـه دوی پـورې درست خلـک وو حيـران
يـا هغـه پښـتانه نـور وو دا څـه نـور شـول
يـا دخـدای دی اوس دا هسـې شـان فرمـان
کـــه توفيـــق د اتفـــاق پښـــتانه مـــومي
زوړ خوشــال بــه دوبــاره شــي پــه دا ځــوان

***

پښـــــتانه د ادم زاد لـــــه زاده نـــــه دي
د عفريــت دی کــه د ديــو دي کــه د دد دي

خوشال بابا د پښتنو ترڅنګ مغول هم د خپل انتقاد په دايره کې شامل کړي دي. د خوشال بابا د ژوند او مبارزې يوه زياته برخه له مغولو سره په دوستۍ او دښمنۍ کې تېره شوې ده. لکه څنګه چې بابا ته پښتانه معلوم وو، دا سې ورته مغول هم ښه معلوم وو. نو ځکه خو يې د هغوی ظلمونو، بدو عملونو او نورو نيمګړتياوو ته هم نغوته کړې او انتقادونه يې پرې کړي دي.

مغول پاچا (اورنګزېب)، چې د خوشال بابا د سياسي مبارزې يو اړخ ورسره تړاو لري، د بابا په کلام کې ډېر زيات ياد شوی او غندل شوی دی او همدارنګه نور مغول هم.

تفاوت د خپل پردي وربانـدې نـه شته
که يې ګورې اورنګزېب بادشاه ګمراه دی
دا لاځـه چې هندوستان تـوره تيـاره ده
پـه هـر ځـای دده د خويـه بويـه اه دی
د اورنـګ بادشـاه پـه دور ارام نـه شته
چـا ويـل چې جهـان ځـای د ارامګـاه دی
کـه زينت و تـه يې ګـورې يـو يزيـد دی
کـه طاعت وتـه يې ګـورې اهـل الله دی

***

وخـت د اورنـګ شـاه دی   د هر چا تسپې پـه لاس دي
خـدای(ج) ځينـې خبـر دی   په اخلاص که په لباس دي

***

پـلار يې پـه بنـد، ورور يې بند بنـد کـړ
ځـان يـې هـم شـيخ، هـم دانشـمند کـړ
اوس پـه غـزا کې خپـل ځـان غـازي بـولي
په څو څو رنګ يې، خپـل ځـان څرګند کـړ

***

خانـــان يــې واړه تــلاوت خـــوان كــړل
د هنــد هنـــدوان يـــې دانشــمندان كـــړل
وخت داورنګ دی عمـل يې هېڅ نـه شـته
خــو كتابونـــه يـــې پـــه عـــالم ګـــران كـــړل

***

ددې دور شـــيخان ډېــر دي لـــور پـــه لـــور
اورنګزېـــب بادشـــاه د واړو دی انځـــور
پـــه هغـــه چـــاړه قلـــم ســـازکا قـــرآن کښـــې
پـــه هغـــه چـــاړه شـــهرګ پـــرې کـــا دروګـــر

***

نو ځکه خو خوشال بابا دداسې واکمن اطاعت نه کوي:

اطاعت د اولوالامر ځکه نه کړم
خليفه د زمانې په زړه کافر دی

بابا د نورو مغولو په باب هم انتقادونه لري:

د هند په تخت چې عالمګير کېناست
پـــه خـلکو کاږی د اسمان پـرېوت

بابـا د مغولـو پرضـد پـه مبـارزه لاس پـورې کـوي او د پښـتنو د يووالي هيله کوي، چې ټول پښتانه بايد لـه کندهار تـر اټکـه د

ننګ په کار کې پټ اوښکاره سره یو شي، چې د مغولو له ستم نه ځان خلاص کړي.

ټول پښتون له کندهاره تر اټکه
سره یو د ننګ په کار پټ او اشکار

***

ناګهاني په دا ملک فساد بنیاد شو
د ما هم د تلافۍ کار را په یاد شو

***

ننن د واړو پښتنو په ننګ ولاړ یم
دا چې هسې په هر در هر درنګ ولاړ یم
چې پښتون شوم په دا هسې سپینه ږیره
نور مې خدای مه کړه مغول وایم په خیره

***

و مغول و ته به نن کړم اټک پوله
ملک به خلاص کړم د مغول له غاله غوله

خوشال بابا نه یوازې په ټولنیز ژوندانه کې د ټولنیزو نیمګړتیاوو نقاد دی او پر دغو برخو یې نیوکې کړي، بلکې پر هغه چا یې هم سختې نیوکې کړي، چې د ریا عبادت یې د خپل ژوند د اړتیاوو د خړوب وسیله ګرځولی او خلک پرې تېرباسي. خوشال تل دا ډول شیخان غندلي او له دې ډول ملایانو سره یې ورانه ده.

حقیقي سجده هغه ده چې د یار په لور یې کړي
و کعبې ته چې سجده شي دا سجود دی مجازي

***

هر چېرته چې ګرځې په لاحول ورنه تېرېږه
سل بلا په زړه کې سل دانې تسپې په غاړه

***

د ابلیس غوندې مکرونه یې په زړه کې
په فریب کې تر ابلیسه لا ماهر دی

***

ډېر دي چې ترتا نه، خپل ځان ملک کا
په ښو خبرو، ځان په فلک کا

نغوذ بالله، چې ښه یې ځیر کړي
شیطان تر ځان پورې، لکه کودک کا

***

په خوله یې ذکر په زړه کې نور فکر
فساد د دور دانا شیخان دي

***

چې د کنز د قدوري شي ځان ملا کا
هر حلال حرام په ځان باندې روا کا
نه د کنز په دقيقو څه خبر شوي
نه په مخ د قدوري مبصر شوي
کتابونه په سر کېږدي ځان ملا کا
په هر کلي علت ګرځي ټګي غلا کا
کښي شرع پر ښکوي په رشوتونو
ځان قاضي کا په غلط روايتونو
و هرچاته مسلې د سخاوت کا
خپله خونه ډکوه بله غارت کا
په مسجد راځي پنځه وخته اذان کا
چې ذکات سرسايه نه وي مسجد وران کا
د ميراث مالونه خوري له ظالمانو
نوم په ځان باندې کېږدي د عالمانو
په دا هسې علم برند کښي ملا يي
و عالم ته ميراث خور د انبيا يي
نه يې کښل زده، نه لوستل زده، تل ټګل کا
تعويذونه ورکوي په دروغ کښل کا
په ناروغ يې خوښي لا زياته تر روغ شي
څښت، تعويذ، دعا، هيکل کې په دروغ شي
لا رنځور غريب صحت نه وي موندلای

چې اخون وي اخيستو ته ور نيولای
که په ورکړه کې څه درنګ څه خو تعطيل وي
په غوغا په شور و شر يې قال و قيل وي
چې دا زر هسې ناسازې کا اغازې
خپل مقصود مطلوب حاصل کا په ناسازې
چې څوک ترس له خدايه نه کاندي غلول کا
اس به پربړدي زين به باندې په جاهل کا

***

مريدي په کلا په نمبره ده
که پيري مريدي دا ده مسخره ده
څوک په پير او په مرشد څه لره وياړي
خپل مراد دې همګي له علمه غواړي
شيخ په ګوټ کې ناست دی چې د نفس سره غزا کړم
چې شي تورو ته وړاندې غزا داده

***

په خوله کليمه لولي نمونځ روژه کاندي کافر شته
دعوې کا د شيخيه، تر شيطانه لا بتر شته
له کوره لوټه واخلي، استنجا لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په ولجه يې وړي که زر شته
يو ځای الوده نه دی په دا هسې دروېشانو
په دا دور که ګورئ دا ناپاک په هر کشور شته

چې خاص د زماني دي حال يې دادی، نور وګړي
د غوا وو د خرو د کلي دی خالي نوم باندې بشر شته
چې حال د پرهېزګار و سراسر واړه دروغ شو
ربښتيا غواړي له چانه چيرته پاتې دا هنر شته

***

شيخان چې هسې اوږده نمونځونه کا
په کې باغونه اسونه جونه کا
په کې رنګين رنګين ګنډي وريښمين
سکښي
په کې د سپينو د سرو ګنجونه کا

***

نمونځ، روژه چې د ريا دپاره کېږي
له اسمانه به لعنت باندې اوريږي

***

کتابونه د اسمان د ځمکې لولي
په عمل يې فرق د ځمکې د اسمان دی
په باطن يې زړه ګومان سره تړلی
په ظاهر ويل په ژبه مسلمان دی
په خبرو کې يې فيض مونده نه شي

مذبـــذب پــــه قـــول پــــه عهـــد پـــــه پيمــــان دی
پـــه طاعـــت پــــه عبـــادت کـــې کـــه بلعـــم شـــي
پـــه اخـــر انـــس پـــه نغوتـــه بـــې ايمـــان دی
زه خوشــــال خټــــک بنـــده د هغــــه چـــايم
چـــې يـــې رو د زړه د خـــولې ســـره يکســـان دی.

***

تـــل قـــرآن د وړانـــدې ايښـــی قـــرآن لـــولي
ولـــې هـــېڅ عمـــل يـــې نـــه وي پـــه قـــرآن

***

خوشال بابا د يو لوی مفکر او سالار اديب په توګه، ادبي برخې هم له نظره نه دي غورځولي، د خپلو ليکوالو ادبي نيمګړتياوو ته يې هم ګوته نيولې، آن پر داسې ليکوالو يې نيوکې کړې، چې تر ده وړاندې پرې چا د انتقاد جرئت نه شو کولای، خو ده د خپل فنان ذهن او ژور ليد له مخې د هغوی اثار وتلل او نيمګړتياوو ته يې ګوته ونيوله.

تر بابا دمخه ډېر لوی شخص چې مذهبي شهرت او اغېزيې تر ليکنو زيات و، هغه اخوند درويزه و چې چا پرې د انتقاد کولو جرئت نه شو کولای او هغه وخت په ټولنه کې مطرح شخص او ليکوال و، خو خوشال بابا د هغه اثار وتلل او بيا يې پرې داسې نيوکه وکړه:

درویزه له یوه لوري راپیدا شو
په لږ علم په دا ملک کې لوی ملا شو
د روښان خیرالبیان یې ولیدلی
هغه هم مجهول بیان و ناسپندلی
ده چې خوشې میدان بیا موند سخنګوی شو
په ویل کې یې چې زړه و هسې توی شو
درویزه چې بیان کړی خپل کتاب دی
نوم یې مخزن الاسلام کړی جناب دی
که یوه مسره په شل بله په سل ده
نامربوطه ناموزونه په ویل ده
مسلې لس نظم کړي په پښتو دی
درته څه وایم چې څه دي د ایستو دي

د اخوند درویزه د (مخزن) په باب زیاتوي چې دا یو مجهول او بې وزنه کتاب دی او هغه د عربي قصیدې بوصیري ترجمه ښیي.

هر هر بیت د قصیدې چې در مرجان دی
په پښتو کې تراوربشو لا ارزان دی
قصیده د بوصیري ترجمه کړې
عربي یې تر پښتو مضحک راوړې

***

مخزن مې د اخون چې تمامي په نظر کښېوت
په دې کې عروض نه شته نه يو بحر ما موندلی
يو کتاب دی درويزه سره جوړ کړی
د سوات خلک يې له کل علمه موړ کړی
نا معقول مجهول بيان په کې بې ځايه
په کې بد د حسين وايه يزيد ستايه
په حيرت به واړو ګوتې وچيچلې
د اخون په مخزن چاګوتې کښېولې.

خو هغه چا چې پوره او کره شعر ويلی، خوشال بيا هغه ستايلی دی، لکه ميرزا خان انصاري:

له چانه په پښتو کې ما ميزان ميندلی نه دی
ميرزا په دا زبان کې ويل کړي دي تللي

خوشال بابا په يوه قصيده کې د ځينو نورو شاعرانو ارزونه داسې کوي:

يو په حال او په ماضي کې داسې نه و
چې ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا ديوان مې ومنډه په ګوډي
مسخره مې ارزاني خويشکی زمند کړ

کـه دولـت و کـه واصـل و کـه دا نـور وو
پــه خبـرو مــې د هــر یــوه ریشــخند کـړ
کلمــې مــې ورتــه ســازې کـړې د قنــدو
د اوربشـو پـه ډوډۍ چې بـه یـې شخوند کـړ
***
هـــــر چــــې لاف وهــــي د شـــعر
نــــــن پـــــه دا دور دي ډېـــــــر
خــدای دې نــه کــا چــې بــه وایــم
حـــال د دیـــــو تېـــــر و بېــــر
څــوک پــاوي څــوک نــیم پــاوي دي
قلنــــدر پــــه کــــې نــــیم ســېر
چـــې د مــــوره پـــه حســـاب دي
هـــېڅ مـــې نـــه دی واصـــل هېــر
بـــل دولـــت فقیـــر درې پــــاوه
نـــه تـــرې څـــو سرشـــاهي ســېر
***
د هغـــه شـــاعر دانـــې وشـــه پـــه ژبـــه
چـــې د شـــعر دردانـــي پلـــوري پـــه مـــال
***

د هغه شاعر مخ تور شه چې په طبعه
و هر در و هر دربار و ته ولاړ وي.

ټولنپوه خوشال

خوشال نه يوازې د خپلې ټولنې يو فنان او هنرمند دی، بلکې د خپلې ټولنې او خپلو خلکو يو رنځپوه او اروا پوه هم دی. خوشال بابا د خوی، خصلت، فن او مسلک لـه مخې د ټولنې وګړي سره وېشلي، تللي او تجزيه کړي يې دي او پـه ټولنـه کې يې د هـر چا کار مشخص کړی دی.

خوشال بابا د يوه ټولنيز او سياسي شخصيت پـه بـاب پـه خپـل کتاب (دستارنامه) کې دقيق معلومات وړاندې کړي. د خوشال بابا پـه انـد کـه څوک غواړي پـه ټولنـه کې يو لوړ سياسي او ټولنيز شخصيت د (دستار سړی) شي نو بايد شل هنرونه او شل خصلتونه زده کړي، دا شل هنرونه او شل خصلتونه هـر يـو پـه خپلـه دستارنامه کې تشريح کړي دي. پـه شلو خصلتونو کې خوشال بابا د نارينه لپاره يو خصلت هم، شجاعت ضرور بولي او دا د (مرد) لپاره لازم ګڼي، ځکه خو نو پـه ټولنـه کې دی د (مرد) او (نامرد) لپاره خاصې پولې ټاکي، چې د هغو لـه مخې يو بـل سره توپيروي خوشال بابا وايي:

مـــرد بـــه نـــه شـــي پـــه گفتـــار
څو پیدار نه کړي کردار

چې دې وکنځـي مـرد نـه دی
کـه لـه تانـه وي پـه ډار

چې څـه دی خـو انتقـام دی
د مردانـو کـار او بـار

چې عــزت ورڅخــه نـه وي
هغـه مـرد نـه دی پـه کـار

هــم مهــره لــره هــم زهــر
ښـه مـردان دي لکـه مـار

چې هـم تنـدر هـم بـاران دي
تـر هغـو مردانـو ځـار

مـرد بـه غـم د خپل هنـر کـا
نــه د زرو، نــه دینــار

مـرد بـه غـم کـا د خپل شـرم
د عــزت، د اعتبــار

نـامـرد فـخر پـه نسب کـا
مرد نه مور لري، نه پلار

***

مـــرد هغــه چې همـت نـاک برکتنـاک
لــه عالمــه سـره خـوږ پـه زیسـت و ژواک

مـخ یې مـخ، قـول یې قـول، عهـد یې عهـد
نـه دروغ نـه یـې فریـب نـه تـش تبـاک

لـږ ویـل ډېـر یې کـول پـه خاموشـۍ کې
د غـونچې غونـدې خولـه ډکـه، سینه چاک

چـې خبـره د پســتۍ د بلنــدۍ شــي
پـه لـویي لکـه اسـمان پـه پستۍ خـاک

پـه تمکـین کې لکـه سـبر، پـه سـخا کې

په هر لور څانګې ږنګوري لکه تاک
لکه ګل شګفته روی تازه په باغ کې
همېشه د ښو بلبلو پرې بلغاک
چې دا هسې ښه ویل کا زه حیران یم
چې خوشال راوړ له کومه دا ادراک

د مرد په باب بیا په نورو شعرونو کې وايي:

مرد به غیور وي مرد به صبور وي
هم به په عفو په کرم مشهور وي
نامرد هغه دی په حقیقت کې
چې دا څو توکه یې له دله دور وي

***

که د مردانو په دین این یې
نه بند په سره یې نه بند په سپین یې
که نه دې تخت شته نه دې افسر شته
قیصر د روم یې فغفور د چین یې

***

څو وانخلې له غلیمه انتقام
مرد نه خوب کا نه خوراک کا نه ارام

چې د ننګ او د ناموس اندوه یې نه وي
د هغه سړي به نه وي احترام
چې د بل تر لاسه ورغی د بل شو
مرد به خپل لري د خپل فکر زمام

***

په جهان کې که مردان دي هم هغه دي
چې و سختې ته ونیسي ځانونه

***

واړه زړونه فراغت دي په ښادۍ کې
چې په غم کې مردانه شي سخا هغه

***

له دې بیتونو ښخه معلومېږي چې دی هغه چاته په درانه نظر ګوري چې له ګفتار سره کردار هم ولري او د عمل جنبه یې ډېره درنه وي، هغه څوک چې د چا سترګه ترېنه نه سوزي او خپل انتقام په لوړه پیمانه نه شي اخیستلای، یا یې د خپل فکر زمام په خپل لاس کې نه وي او پر پت او عزت باندې، د سر و مال ښندلو ته نه وي تیار، د ده د احترام وړ نه دی.

دی (مرد) له مار سره تشبیه کوي چې باید هم زهر ولري او هم د مهر موره، هم لکه داسمان وربځ، د رحمت بارانونه ورسره وي او

هم اسماني تندر چې د سرې ځواب په توره ورکړي او په سختو حالاتو کې د صبر او متانت خاوند وي.

د اسمان په څېر لويي او بلندي او د ځمکې په شان فروتني دواړه د يوه لوی شخصيت لپاره ضروري ګڼي. پر عهد و قول ټينګار، له چل ول او ټګۍ برګۍ نه ځان ساتل، د نارينه ژوند شعار بولي. که څوک د مردانو پر دين او ايين ټينګ وي، هغه ته د روم قيصر او د چين فغفور وايي، د خوشال په نظر بريالی شخص بايد د تمکين او وقار خاوند وي.

د خان په ټولنيزو نظرياتو کې دا ټکی هم نظر ته ډېر راځي چې دی د انسان فطري او طبيعي استعداد ته په ډېر اهميت قايل دی او ذاتي استعداد د انسان په شخصيت جوړونه او ټولنيز ژوندانه په سمون کې ډېر موثر ګڼي. لکه چې په دې لاندې شعرونو کې وايي:

چې بنيادې پيدا شوی په نفاق
د هغه نه طمع مه کړه اتفاق
چې وودلې وي په ذات توره شړۍ
سپينول يې و هرچاوته دي شاق
د عسل سره يې خوره خوږه به نه شي
مړغونې چې ترخه دي په ميثاق
که ((اخلاق ناصري)) په يادو و وايي

په اخلاق کې به ښه نه شي بد اخلاق

دغه راز د خوشال بابا په کلام کې په لسګونو ځایه داسې مسایل څېړل شوي چې د ټولنپوهنې له نظره د انسان شخصیت او ماهیت څېړي، د خوشال د اثارو په هېنداره کې زموږ د ټولنې انسان له هر پلوه ډېر ځلېږي او د هغه ښېګڼې او بدګڼې په کې له ورایه ښکاري، نو له دې کبله خوشال ته زموږ د ټولنې یو وتلی ټولنپوه ویلای شو.

رنځپوه (طبیب) خوشال

په دارو کې چې ښه نیت وي
دارو نه وي عبادت وي
عبادت په روغ صورت شي
ګڼې کله عبادت شي

خوشال بابا د علم او فن د نورو برخو په شان په طب او طبابت کې هم لوی لاس درلود، د خپل وخت پر زیاتو طبي علومو خبر و، په طبي برخه کې یې زیاته مطالعه کړې وه. ځکه یې نو په خپل کلام کې طب او طبابت ته هم زیات ځای ورکړی دی، ده هم په یو شمېر شعرونو او نثرونو کې دا موضوع څېړلې او هم یې د (طب نامه) په نامه یو مستقل منظوم اثر لیکلی دی. له طبنامې پرته په (فضل نامه) کې هم د طبي مسایلو په باب یو شمېر لارښوونې شوې دي.

خوشال بابا په طبي برخه کې تر هر څه وړاندې د انسان لپاره د عقل او روغتیا د ساتنې لارښوونه کوي. د بابا په نظر که په یو

انسان کې عقل او صحت دواړه ښه وي، نو ډېره خوبي ورسره ده او که دا نه وي نو خوبي ورسره نه شته:

یــــو صــــحت بــــل عقــــل غــــواړه
تــــه پــــه دا کــــې خــــوبي غــــواړه
کــــه دا دواړه تو کــــــه نــــــه وي
نــــــوره هــــــــره خــــــوبي ولاړه

پخوانیو حکیمانو او صوفیانو د روحاني قوت د پیداکولو لپاره درې شیان لازمي ګڼلي دي:
(کم ویل، کم خوړل او کم ویدېدل). خوشال بابا دا موضوع داسې یادوي:

ابــدال پــه دا څلــور خویــه ابــدال دی
کــم ویــل کــا کــم د چــا ســره ګــډون
کم ملاستی کا په خوراک کا کمه مینه
پــه دا شــان یــې پــه عــالم کــې دی ژوندون

اوبه د ژوند لوی نعمت دی چې بې له اوبو ژوند امکان نه لري، بابا د صحي اوبو په باب وايي:

که اوبه وي د باران یا د چینې
د کوهي اوبه ضرر دی د بشر
ښې سړې خوړې اوبه د سړي ځان دی
ولې تود طعام سړې اوبه ضرر
چې تودې اوبه څوک څښي غارمه وهلی
پرې نقصان د اشتها شي رنګ اصغر

د خوراک په باب وايي:

څو چې ډېر طلبګار نه شې طعام مه خوره
هر زمان په شخوند کې مه شه لکه ستور
***
ډوډۍ غنمینه وي که اوربشینه
په وخت د لوږې خوږه لګینه
موړ د نباتو حلوا ته نه ګوري
هوښیار به پوه شي په دا رازونه

خوشال بابا د سړي ځواک او د ملا د پیاوړتیا لپاره نصیحت کوي او د زیاتې کورواله نه کولو ته سړی رابولي، دخوشال بابا په نظر ((د صحت په کار کې ډېر فکر بایده وي)).

دا د ملا اوبه یې واړه درګوهر دي
که سړی یې شي د قدر نه خبر
درګوهر به هغه څوک لوني بې ځایه
چې په پوهه کې ابله وي ګېدی خر

خوشال بابا په دې بیتونو کې هر څه بیان کړي، خو ورسره یې د علاج او درملنې لپاره هم لارښوونه کړې ده:

که قوت زیاتوي تل خوره شوده پی
چې تر دانه دارو نشته معتبر
که یې مومې اوړی ژمی ګبینه خوره
خو په سود یې خبر مه کړه خپل پدر

خوشال بابا د انسان د بدن د زیاتو برخو او د هغه د زیاتو ناروغیو د علاج لپاره داسې لارې ښودلې دي، چې آن په نننی عصري طب کې هم ورڅخه ګټه اخیستل کېږي: خوشال بابا اول دا نصیحت کوي چې ناپوه طبیب ته مه ځئ، چې دارو یې خطر لري:

د طبیب دارو هاله خوره چې حاذق وي
د ناقص طبیب دارو لري خطر

د انسان د روحي ارامۍ لپاره وايي، چې سړی بايد په باد او غبار کې ونه ګرځي، ښه هوا او خوشبويي کې وګرځي چې صحت ته ګټه لري:

ګرد، غبار، غارمه، چکړ هوا بد بويه
رنځ علت وبا پيدا کېږي اکثر

خوشبويي څو لګوې هومره فايده ده
تندرستي ده هم سنت د پيغمبر

اوسنی طب وايي، د هغو انسانانو لپاره چې وينه يې زياته وي په کال کې بايد يو مقدار وينه وباسي، دا کار يې صحت ته ګټه رسوي. بابا وايي:

فصد سړي سره نافع دی
د هزار علت دافع دی

د سترګو د علاج لپاره وایي:

کـــه رانـــجه ســـړی تـــاوده کـــا
اطـــریـــفـــل ســـره یـــې اوبـــه کـــا
پـــه کـــې ړوب تـــاوده رانـــجـــه کـــا
اووه ځلـــــه دا رنـــــګ وکـــــــــا
پـــــه دارنـــــګ د ښـځـــې پـــــی
اووه ځـلــــــه ړوب پـــــرې کـــــئ
بـــــیا دې واړه ښـــــه مـــیـــده کـــا
پـــه لـــېمو دې یـــــې ښـــه سـیده کـــا
چـــې د سـترګو ګـوهر یــې زحـمـت وي
نـــور بـــه دا رانـــجـــه صـــحت وي

د ټوخي دارو:

ښـــه پـخـــه کـرکـــنه ګـــوره
ځـنـــــې زړی واخـــــله وروره
هـــغه زړی ښـــه وریتـــه کـــړه
آس یـې ګـډ پـــه ګبینـــه کـــړه
د هـــــــر ټـــوخـــــي دارو دا دي
چـــــې آســـــان دارو دي دا دي

د نس خوږي دارو:

ښــــه دارو دي دا د ګــېــــــډې
کـــه دې درد کېـــږي د ګېـــډې
انګـــزه سپيرکـــۍ چوکـــار هـــم
نمـک سـنګ واخلـه اشـخار هـم
ښـــه ثربــــه هـليـلــــه ګـــوره
پوســـت يـــې واخلـــه زمـــا وروره
دا پيـــــنځه تـوکـــــه هـــــمدمه
ســـــره واړه دوه درمــــــــــه
اوبـــه واخـــــله ثـلـــور سېـــره
پـــرې د ارو لمبــــه کـــړه تېـــره
ســـره واړه جـوشيـــــده کــــړه
نـــرم اور پســـې ســـيده کــــړه
چــې نــيم سـېر اوبــه شـي پاتـــې
اوبــــه نـــه وي کمـــې زيـــاتې
بيـــا ورګـــډې کـــړه شـکـــرې
پـــه ناشـــتا بــــه يــــې ونغـــرې

د مثانې ډبرې دارو:

سهاګه، چوکر، کورزړي
له تودو اوبو چې نغړي
که ځلو ښت ورځې څوک وخوري
رنځ د سنګ مثانې وړي

په طب نامه کې همدارنګه د سترګو د ځينو ناروغيو، د ګنده دانو، بواسيرو، اشتها، جلابو، د وجو د بادو، سردرد او ځينو نورو ناروغيو په باب هم معلومات، علاج او لارښوونې راغلې دي.

سیاستپوه خوشال

د خوشال بابا د ژوند یوه زیاته برخه په سیاسي مبارزه، کار او زیار تېره شوې ده. خوشال خان که خاني کوله، که ملکي، که جاګیرداري او یا هم قومي مشرتوب، نو په ټولو کې سیاست نغښتی و، خوشال بابا د ژوند د ډګر عملي سیاستوال هم و او د خپلې عملي او ذهني پوهې او تجربې له مخې سیاستپوه هم و.

ځکه خو په سیاسي علومو او پوهنو کې د خوشال تجربه او نظر د زیاتې تاییدونې وړ دی. خوشال چې د خپل ژوند په (۱۴) کلنۍ کې له خپل پلار سره یوځای د خپلو رقیبانو پر ضد په جګړه کې شریک شو، په حقیقت کې همدا دده د سیاسي ژوند پیلامه ګڼل کېږي. د خوشال سیاسي مبارزې بیا آن دده د عمر تر پایه پورې دوام وکړ، آن تر دې پورې چې ده وصیت وکړ؛ ما داسې ځای کې ښخ کړئ چې د مغولو د اسونو ګرد زما پر قبر پرېنوزي. مانا دا چې له تنکي زلمیتوبه بیا تر بوډا توبه پورې د خوشال ژوند په سیاسي مبارزه او هلو ځلو کې تېر شو.

خوشال د خپلې سیاسي مبارزې په ترڅ کې له ډېرو سختیو او کړاوونو سره هم مخامخ شوی او یو ځل یې ځلور کلن بند هم ګاللی دی. خوشال د همدې ځلور کلن بند په موده کې له خپل

نبوغ نه ګڼه واخيسته، د (دستار نامې) پر ليکلو يې پيل وکړ او په (۱۳) ورځو کې يې داسې يو جامع کتاب وليکه چې د سياست، ټولنيزو چارو او قومي مشرتوب لپاره ډېر معتبر اثر ګڼل کېږي.

خوشال خان په دې اثر کې د لومړي ځل لپاره د يو سياستوال او قومي مشر د (دستار سړی) لپاره يو لړ اصول وټاکل، چې د هغو د پوره کولو له مخې يو څوک کولای شي د قوم مشر شي، سياستوال شي او يا د دستار تړلو لايق وګڼل شي. د خوشال له نظره د دستار سړی بايد دا شل هنرونه او شل خصلتونه ولري:

اول هنر د ځان د معرفت:

دويم هنر د علم چې کسب کمال باله شي.

دريم هنر د خط چې لازم ملزوم د کسب کمال دی.

څلورم هنر د شعر چې پيرو د علم دی.

پنځم هنر د تيراندازۍ دی.

شپږم هنر د اسپ تازۍ دی.

اووم هنر د ښکار دی.

اتم هنر د شجاعت دی.

نهم هنر د سخاوت دی.

يوولسم هنر د ازدواج د معاشرت دی.

دولسم هنر د اولاد د تربيت دی.

دیارلسم هنر د تادیب خدم و حشم دی.
څوارلسم هنر د اسباب معیشت دی.
پنځلسم هنر د زراعت د دهقانیت دی.
شپاړلسم هنر د تجارت دی.
اولسم هنر د تحقیق د نسب دی.
اتلسم هنر د ترد د شطرنج دی.
شلم هنر د تصویر د نقاش دی.

او شل خصلتونه په دې ډول دي:

اول – خصلت د مشورت
دویم – خصلت د عزیمت
دریم – خصلت د خاموشۍ
څلورم – خصلت د راستۍ
پنځم – خصلت د شرم و حیا
شپږم – خصلت د خلق نیکو و خلعت و خوشخویۍ
اووم – خصلت د مروت
اتم – خصلت د عفو او کرم
نهم – خصلت د تمیز
لسم – خصلت د عدل د انصاف
یوولسم – خصلت د توکل
دیارلسم – خصلت د خوف و د رجا

ثوارلسم – خصلت د ملک د انتظام
پنځلسم – خصلت د همت
شپاړلسم – خصلت د حلم
اوولسم – خصلت د غیرت
اتلسم – خصلت د عزم و احتیاط
نولسم – خصلت د طاعت د ورع
شلم - خصلت د استغفار [1]

خوشال بابا د یو سیاستوال لپاره پورتني هنرونه او خصلتونه لازم بولي. ددې هنرونو او خصلتونو په واسطه له ځاني ژونده نیولې بیا تر ټولنیز او هېوادني ژوند پورې ټولې چارې سمبالېږي. د خوشال په نظر یو واکمن یا سیاستوال باید پر دیني او دنیايي علومو دواړو پوه وي، چې د ملک د انتظام چارې سمبال کړي، که چېرې یو سیاستوال یوازې په دیني علومو پوه وي، نو د ملک ژوندنیو چارو ته به یې پام راکم شي او د ټولنې اقتصادي او د ژوند نور ډګرونه به وده ونه کړای شي او که چېرې یوازې دنیايي علوم یې زده وي، نو ټولنه به له دینه لرې شي او اخروي نړۍ ته به یې زیان ورسي، لنډه دا چې حاکم باید د ټولنې د ښه نظام لپاره دا دواړه علوم یاد کړي. د خوشال په نظر هغه چې ظاهري او باطني سیاست یا دیني او دنیايي علوم یې زده کړي

[1] د خوشال خټک دستارنامه، کابل چاپ، ۱۳۴۵ل کال.

دي، هغه د اسلام د څلورو خليفه ګانو په شان دي: ((هر چې ظاهري او باطني دواړه لري هغه په سيرت دي د خلفای اربعه رضوان الله عليهم اجمعين)).

خوشال بابا وايي، چې يو ملک د حاکم په سياست ودان دی، که چېرې سياست کمزوری وي او حاکم ناپوه وي، ملک خپله د کمزوری خواته ځي او ګډوډي رامنځته کېږي:

چې خالي شي د حاکم له سياسته
هغه ملک په بلا ياد شي

خوشال خان د يو ملک د مشر لپاره دا تدابير لازم ګڼي، چې د ملک اقتصاد ته پام وکړي، پر خپل پوځ لاس راکاږي او خلک له اقتصادي پلوه ښه وساتي، که چېرې داسې ونه شي، نو ملک کې به ګډوډي راشي، پوځ به يې متلاشي او تيت و پرک شي، نو ځکه خو وايي:

هر بادشاه چې خزانه ورڅخه نه وي
عاقبت ورڅخه تار په تار لښکر دی

خوشال بابا د يو ملت يووالی او پيوستون د دولت د بقا ضامن بولي او کله چې نفاق رامنځته کېږي هغه سره بيا غربت او بدمرغي په خپله راځي.

دولتونــه چــې د خلکــو پــه اتفــاق دی
هغـه بـه خـوار شـي چـې پـه کـې نفـاق دی
دوه زړونه چې یو شي غر به هم پاره پاره کا
ځار تـر یګـانګۍ چـې نعمتونـه راښـکاره کـا

خوشال خان دغه راز د یو مشر او سردار لپاره ځینې شرایط هم ټاکلي چې علم، دین او مېړنتوب هم په کې راځي ، خوشال بابا د یو قومي مشر او خان لپاره یو لړ نورې ځانګړنې هم ټاکلي، هغه وایي چې خان باید د سیم و زر پروا ونه لري او یوازې د شرم و ننګ په فکر کې وي:

خاني کار د هر چا نه دی د هغه دی
چـې صرفه یې نـه په زر وي نه په سر
یـکباره یې په نظر کې شـرم ننګ وي
د دنـیا پـه سـود و زیان نه دی خبر

همدا صفت بیا د یو سردار او د هېواد د مشر لپاره هم غوره بولي:
سـردار هغــه دی چــې شــرم ننــګ لــري
مــدام د شــرم تــوره تــر څنــګ لــري
صـرفه پـه زر نـه کـا صرفه پـه سر نـه کـا

چې د شمنان وي لــه هغــو جنــګ لــري.

***

چـــې صـرفـــه کـــانـــدي پـــه ســر

یــــا صــــرفه کانــــدي پــــه زر

نــه بــه خــان نــه بــه سلــطان شـــي

نـــه بـــه خپـــل کانـــدي کشـــور

چـــې پـــه ځـــان مـړنـــی نـــه وي

مړنتـــوب نـــه کـــا لښـــکر

د دې ترڅنګ خوشال بابا د سردارۍ لپاره د یو لړ نورو ځانګړنو یادونه هم کوي:

ســـردار د عفـــوې د کـــرم څښتـــن

د جنـګ تـر کـاره پـه اشـتي مـین ښـه دی

ډېـــر هـنرونـــــه د مـــــرد دارۍ دي

چـې واړه تېـر شـي تېـر مبـرهن ښـه دی

***

ســـرداري لـــره بویـــه دا درې توکـــه

یـــو همـــت دویمـــه تـــوره بـــل اخـــلاق

خوشال، د حاکم یا سلطان لپاره نور ډېر ډېر هنرونه هم لازم او ضرور بولي، وایي:

د مارکه نه وي په تن کې زهر
سردار که نه لري خنجر د قهر
دا دواړه توکه زما په پوهه
نه یاد په کلي وي نه یاد په ښهر[1]

د سیاست او مشرتوب په باب د بابا په کلام کې ډېرې نورې زیاتې څرګندونې هم شته، خو موږ دلته یوازې پر همدې لنډیز بسنه کوو.

[1] ګل پاچا الفت، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۱مخ.

ليكګر (خطاط) خوشال

خوشال بابا د خپلو ګڼو کمالونو ترڅنګ يو ډېر ښه ليکګر(خطاط) هم و. خط د هغه وخت په هنرونو کې يو مهم هنر ګڼل کېده. خوشال نه يوازې يو ښه خطاط و، بلکې د خط هنر پر ارزښت او ماهيت هم ډېر ښه پوهېده. خوشال د يو سياستوال او سياستپوه لپاره هم د خط او خطاطۍ هنر زده کول، لازم ګڼل، نو ځکه خو يې د (دستار سړي) لپاره په شلو هنرونو او شلو خصلتونو کې د خطاطۍ هنر په دريمه کټګورۍ کې راوړی او وايي: ((دريم هنر د خط چې داخل د کسب کمال دی)).

خوشال بابا په دستارنامه کې د خط تعريف، ارزښت او د خطاطۍ فن په باب په زړه پورې او ژوره ليکنه کړې ده. د ليک ارزښت يې په دې شان ځرګند کړی چې آن ډېرو ژبپوهان به هم ورته ګوته په غاښ شي، هغه وايي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي. علم په مثال وحشي خط يې لکه کمند چې وحشي دی، پرې قيد شي. دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه وی، په حساب، په کتاب په سياق به څوک پوهېدل که خط نه وی، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت يې

هم ډېر دی، قدر قیمت یې تر حساب تېر دی، که یې دولتمند زده کا زېب و زینت دی، که یې درویش زده کا د درویش دولت دی.

الحق څو چې څوک وایي دا هنر لایق د هغه تعریف دی، کار یې پټ نه دی څرګند دی، ولې حیف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه ګوري، هر څوک یې چې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هرچا یار دی:

درسته ښه یې ته دلداره یوه چار دې ده یکباره
چې و تا و ته نږدې شي نوره یې د هغه یاره

کور دده ودان شه، چې دده دمخه څه ورانی ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیا ګر دی، سیسن یې زر کا. بې کامه وي هزار کامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سر کا، په دا سبب چې دو زبان دی. د جهان سرګرداني په ده، هر زمان یې سر په تېره تېغ واهه شي، چار پخپل سرکا، مراد و نامرادانو ورکا، ځان ګداز رفیق نواز دی. جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده. دریغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وی، په لاس د اهلو وی، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفله و په سهلو وی. (۱)

(۱) خوشال خټک، دستارنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۱۸-۱۹مخونه.

خوشال په دستارنامه کې د خط هنر د ارزښت د څرګندولو په ترڅ کې د هغه د زده کولو لارې چارې هم په ګوته کوي او زده کوونکو ته يې د زده کړې لارې ښيي. وايي:

((زده کول د خط موقوف د کاتب په تعليم دی، پخپل طور چې ښه خط ګوري، کښې طبيعي باله. دا هم کښل زده کا اما شنيده کی بود مانند ديده- چې کاتب خوش نويس ورته د خط قواعد ښيي اصلاح ورکوي هغه خط په قواعد زده شي او زر زده شي خوش نويسي هم هغه باله شي چې خط د استاد زده کا.

د قلم سازول برابر د کتې ګوتې تر بند تراشه بويه، شګاف دې برابر وي چې يو اړخ بل يې نری پېړ نه وي، د مشق قلم خو پېړ وي هومره ښه وي په محرف قلم زر خوش نويس شي.

محرف و نوک دار قلم و ته وايي. د خط مراد په مړوند دی چې مړوند قوت وشي، نور ګوتې په قلم و جوړېږي. د مړوند قوت بې غټه قلم نه شي چې قلم لک وي، ځينې حرف ورځنې ووځي قوت د مړوند کېږي. که مشق وور د هر حرف وي دې کټه لکه کټه ګوته هسې وي.

مشق په تخته بدفتين بويه. که په د نري قلم د هر کښې خوش نويس به نه شي که په غټ قلم لږ کښې خوش نويس به شي، قلم چې روغ کا په نقطه دې وازميي، که نقطه ترې ښه پرېوته او که نه بيا دې قط کا.

قلم تراش د قلم ډېره تېره بويه، هاله به ښه روغ شي ښه په قط شي نقطه به ترې ښه پرېوزي، دا کار واړه په چاړه تعلق لري.[1]

همداسې د سياهي د جوړولو لپاره هم لارښوونې کوي.

خوشال بابا نه يوازې د خط د هنر يو لارښود او خطاط و، بلکې د يو ځانګړي خط موسس هم و، چې زنځيري نومېده، دا يو ډول ځانګړی ليک دی چې خپله د دوی د کورنۍ ترمنځ کارېده او بڼه يې داسې وه چې د تورو يو سر له بل سره نښلېده او همداسې زنځيري شکل يې نيوه، نو ځکه يې زنځيري باله. خوشال بابا د ((زنځيري)) په نامه يو اثر هم لري چې د حبيب الله رفيع په زيار خپور شوی دی.

د خوشال د فکر او ژوند انه د پورتنيو اړخونو ترڅنګ، چې مونږ ورته اشاره وکړه، سياستوال خوشال، تېرپوه خوشال، ښکاري خوشال، اسلامپوه خوشال، اروا پوه خوشال، مارشال خوشال، ښوونپوه خوشال او داسې نور عنوانونه چې هر يو د بابا د ژوند او فکر يوه برخه رانغاړي هم د زياتې شننې او څېړنې وړ وو، خو لکه څنګه چې د مخه مو يادونه کړې، بابا يو څو اړخيز شخصيت او د علم يو داسې بحر دی، چې هر څومره پکې مزل وکړو، بيا يې هم پای ته نه شو رسېدلای، ځکه خو مو پورتنيو څو برخو ته په لنډيز سره په اجمالي ډول اشاره وکړه.

---

[1] خوشال خان خټک، دستارنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۰-۲۱ مخونه.

ثلورم څپرکی

پر خوشال بابا ځانګړي ليکل شوي کتابونه

خوشال بابا د نړۍ داسې يو ستر عظيم او لوی شاعر، عالم، انديال، مبارز او ځواړخيز شخصيت و، چې که هر اړخ يې په ځانګړي او جلا ډول وڅېړل شي، نو په خپله يو بېل شخصيت، يو بل خوشال او له نورو نه يو بېل او متمايز خوشال مو تر سترګو کېږي. خوشال يو داسې قوم او ملت ته منسوب شخصيت دی، چې نه په کې د ليک لوست کچه ډېره لوړه ده، نه د خپرنيو رسنيو له مخې د نورو د سيالۍ جوګه دی، نه يې ژبه د نړيوالو ژبو په کتار کې ودرول شوې ده، آن تر دې چې په خپل ټاټوبي کې هم د خپلې ژبې له نعمت څخه بې برخې دی.

د نالوستۍ په وجه د ملت د ډېرو وګړو ذهني اړيکې د هغې له وياړلې ماضي سره غوڅ شوي دي. پر دې تنګسيا سربېره پردی فرهنګي يرغل لا بل لامل دی چې، ان د لوستي پاړکي پر ذهن يې هم د پرديپالنې سيوری خپور کړی دی.

خو ددې ټولو لاملونو، تنګسیاوو او نیمګړتیاوو سره سره خپله د پښتنو افغانانو او پردیو له خوا پر خوشال بابا په لسګونو مستقل اثار او اټکل تر (۲۰۰۰) عنوانو پورې بېلابېلې لیکنې خپرې شوې دي. د لروبرو افغانانو هېڅ یوه داسې خپرونه او چاپپانه به نه وي چې په هغې کې دې د بابا یادونه نه وي راغلې. اکثرو هغو بهرنیو خپرونو چې پر افغانستان یا افغانانو یې لیکنې کړي، ضرور یې د لوی خان یادونه هم کړې او د هغه له افکارو او اشعارو څخه اغېزمن شوي هم دي، یو شمېر بهرنیو ختیځپوهانو او نورو لیکوالو د بابا پر اندوژوند ډېرې په زړه پورې لیکنې کړي او مستقل اثار یې هم خپاره کړي دي، ځینو د خپلې ماسترۍ او ډاکترۍ تېزسونه هم د بابا پر ژوند او اثارو لیکلي دي. لنډه دا چې د بابا پر ژوند اثارو او شخصیت باندې د ټولو شویو لیکنو شمېر څو زرو عنوانو ته رسېږي، چې د هغو په باب تراوسه پورې د خوشال بابا څو کتابښودونه جوړ شوي او نورو ته هم اړتیا ده، خو مونږ دلته یوازې هغه اثار معرفي کوو چې د بابا د ژوند، شخصیت او اثارو په باب لیکل شوي او په مستقل ډول چاپ شوي دي، په دې اثارو کې یا د اثر ټوله برخه د بابا اندوژوند ته ځانګړې شوې یا یې یوه برخه د هغه پر اند وژند متمرکزه ده او بله برخه یې خپله د بابا کلام دی. لکه په انګریزي ژبه د بابا ژباړل شوي شعرونه او بیا پر هغو تبصرې او شننې او

یا د هغه پېژندنه. موږ دلته همدغه ډول مستقل او یا نیمه مستقل اثار معرفي کوو:

۱- خوشال خان خټک څه وایي؟

دا کتاب د استاد عبدالروف بېنوا له خوا لومړی ځل په هندوستان کې چاپ شوی دی. پر ۱۹۵۰ م کال، په کابل کې د پښتو ټولنې له خوا بیا چاپ شو. کتاب ۱۵۸ مخونه لري او د خوشال د فکر وفن پر بېلابېلو اړخونو په کې بحث شوی دی.

۲- خوشال خان خټک او څو نور فرهنګیالي خټک:

د سر محقق عبدالله بختاني خدمتګار له خوا لیکل شوی. د خوشال بابا پر معرفۍ سربېره یې یو شمېر نور خټک شاعران او لیکوال هم معرفي کړي دي. دا کتاب (۳۷۲) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۳- منتخبات خوشال خټک:

دا کتاب د سید انورالحق له خوا ترتیب شوی او د خوشال بابا د کلام غوره چاڼ په کې شوی دی، ددې کتاب اردو ترجمه هم شوې ده او په جلا ډول چاپ شوې ده. دا کتاب ۳۶۱ مخه لري او پر ۱۹۵۲م کال د پېښور پښتو اکېډمۍ له خوا چاپ شوی دی. په کتاب کې د بابا له کلام نه علاوه د هغه د ژوند حالات هم بیان شوي دي.

۴- د توري او قلم خاوند:

دا کتاب محمد نواز خټک ترتیب کړی، په دې کتاب کې ټول هغه مضامین را ټول شوي چې د خان علین مکان (خوشال بابا) پر زیارت باندې د یوې لویې او درنې غونډې په ترڅ کې اورول شوي وو. دا کتاب اداره اشاعت سرحد پېښور پر ۱۹۶۱م کال چاپ کړی دی. کتاب ټول (۱۸۰) مخه لري.

۵- خوشال او پسرلی:

د خوشال بابا د پسرلنیو شعرونو یو غوره چاڼ دی، چې پر ۱۹۵۸م کال په کابل کې د پښتون غږ مجلې له خوا په ۳۲ مخونو کې چاپ شوی او غ. نوري پرې یوه سریزه کښلې ده.

۶- ننګیالی پښتون:

پر ۱۹۲۲م کال په کابل کې د بابا په باب یو نړیوال سیمینار جوړ شوی و، ددې سیمینار مقالې د (ننګیالي پښتون) په نامه په ۳۳۰ مخونو کې د یوه ځانګړي کتاب په بڼه چاپ شوې دي.

۷- توریالی پښتون:

دا هم په کابل کې د بابا په باب پر ۱۹۷۱م کال د شوي سیمینار د لیکنو ټولګه ده، چې په کتابي بڼه په ۲۸۸ مخونو کې په کابل کې چاپ شوې ده.

۸- د خوشال خان خټک یو شعر:

پـه هـر څـه کـې ننـداره د هغـه مـخ کـړم
چـې لـه ډېـرې پیدایيـه نـه ناپدیـد شـو

د بابا پر همدې یوه بیت باندې حمزه شینواري یو تحلیلي کتاب لیکلی او پر ۱۹۷۱م کال په لاهور کې د شاهین چاپخونې له خوا چاپ شوی دی، چې ۱۸۴ مخه لري.

۹- ارمغان خوشال:

میا سیدرسول رسا دا کتاب ترتیب کړی، د خوشال بابا د کلام انتخاب دی چې غزلې، قصیدې، رباعیات، قطعې، بازنامه، سواتنامه، فضلنامه او نور په کې شامل دي، دا کتاب پر ۱۹۲۴م کال په پېښور کې د یونیورستي بک ایجنسي له خوا چاپ شوی دی. (۱۰۳۳) مخه لري او د مرحوم رسا ۱۴۴ مخه سریزه هم ورسره مله ده.

۱۰- ملي قهرمان:

استاد ګل پاچا الفت ترتیب کړی او پر ۱۹۲۵م کال په کابل کې د پوهنې په چاپخونه کې چاپ شوی دی. (۱۱۴) مخه لري په کتاب کې لومړی د خوشال بابا په باب د بېلابېلو پوهانو نظریې راټولې شوي، ورپسې د خوشال بابا پر نظریاتو (عشق، چلند او

ښکار پوهنه) بحث شوی او هم د هغه د کلام ښېګڼې راوړل شوي دي.

۱۱- خوشال خان ختک او دده ادبي مکتب:

دا کتاب دوکتور عارف عثمانوف ترتیب کړی او پر ۱۹۸۲م کال په دولتي چاپخونه کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. (۲۱۴) مخونه لري، کتاب درې څپرکي لري په لومړي څپرکي کې يې د شپاړلسمې او اولسمې پېړۍ د پښتو ادب تاريخ جاج اخيستل شوی، په دويم څپرکي کې د ختکو د اصل، نسب، قبيلې د خوشال ژونددود او د خوشال د فن په هکله خبرې شوي دي. په درېيم څپرکي کې د خوشال د ادبي ښوونځي او د کتاب د اخځونو يادونه راغلې ده.

۱۲- پښتو – خوشال نمبر:

دا د هغه سيمينار د ليکنو او نظمونو ټولګه ده، چې پر ۱۹۷۱م کال د پښتو اکاډمۍ پېښور له خوا شوی و، دا ټولګه ۸۸ مخه لري.

۱۳- خوشال شناسي:

دا هم د ليکنو يوه ټولګه ده، چې د تاج سعيد او زيتون بانو له خوا پر ۱۹۸۰م کال په کتابي بڼه ترتيب شوې او په ۱۵۹ مخونو کې په شاهين برقي پريس کې چاپ شوې ده.

۱۴- خوشال کیست:

دا کتاب مېرمن معصومه عصمتي وردګ لیکلی او په هغه کې یې د بابا د ژوند او اثارو په باب معلومات وړاندې کړي، دا کتاب په کابل کې چاپ شوی دی.

۱۵- پښتو – خوشال نمبر:

دا د خوشال په باب د بېلابېلو لیکنو او نظمونو یوه لویه ټولګه ده چې د پښتو مجلې د ۱۹۸۰م کال په مارچ- می ګڼه کې د خوشال بابا د درې سووم تلین په درناوي، د پښتو اکیډمۍ پېښور له خوا په ۴۰۷ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۶- خوشال ریویو:

دا د خوشال رسیرچ سیل درې میاشتنۍ ګڼه ده، چې د خوشال د فکر و فن په باب لیکنې په کې چاپېږي، په لومړۍ ګڼه کې یې څلور ګڼې رانغاړل شوي او په ۲۷۱ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۷- خوشال ریویو:

د خوشال ریویو دویمه ګڼه کې هم دوه ګڼې راغلي دي. دا ګڼه پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې او ۱۷۹ مخه لري.

۱۸- خوشال ریویو:

د خوشال ریویو دریېمه ګڼه کې دوه ګڼې رانغاړل شوي او پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې دي، (۲۲۳) مخه لري.

۱۹- خوشال او جمالیات:

د ډاکتر اقبال نسیم خټک اثر دی چې پر ۱۹۸۳م کال لیکل شوی دی، (۴۷۷) مخه لري. ډاکتر اقبال نسیم خټک ته په دې اثر د (پي ایچ ډي) ډګري ورکړل شوې ده. دا لیکنه دوه برخې لري، په لومړۍ برخه کې دجمالیاتو بنیادي مباحث او د جمال (ښکلا) په باب د خوشال د تصور په اړه معلومات وړاندې شوي دي، په دویمه برخه کې د خوشال د فن او نظریې او د هغه په کلام کې د شعري محاسنو په باب خبرې شوي دي.

۲۰- خوشال خان خټک او د هغه د کورنۍ علمي او ادبي خدمات:

شاه جهان دا اثر د ۱۹۸۳م کال په بهیر کې بشپړ کړی، (۳۰۷) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۲۱- خوشال خان خټک بابای پښتو شاعري:

شاه جهان دا اثر ترتیب کړی او د خوشال ریسرچ سیل له خوا پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوی دی. (۱۲۳) مخه لري، په دې کتاب کې د خوشال د ژوند او فن په باب معلومات راغلي دي.

۲۲- ښاغلی پښتون:

دا د هغو لیکنو او منظومو پېرزوینو ټولګه ده، چې د نوښار ادبي جرګې د ۱۹۳۸م کال د جون پر میاشت د خوشال بابا د یاد

ورځې په مناسبت اورول شوې وې او بيا د نواز خټک په هڅه او ترتيب د ۱۹۳۸م کال د اګست پر مياشت چاپ شوې ده، دا کتاب ۸۰ مخه لري.

۲۳- اباسين خوشال نمبر:

د اباسين مجلې د ۱۹۸۷ م کال اپريل- مى ګڼه د خوشال بابا په باب ليکل شويو مقالو او ليکنو ته ځانګړې شوې، د ۲۱ تنو ليکوالو ليکنې او منظومې بېلګې په کې راغلي او په ۸۸ مخونو کې چاپ شوې ده.

۲۴- خوشال خان خټک د مطبوعاتو په هنداره کې:

په دوو ټوکو کې پر ۱۳۵۸ل کال د کابل پوهنتون له خوا خپور شوی، په دې اثر کې هغه کتابونه او ليکنې معرفي شوي چې د بابا په اړه ليکل شوي دي. د خوشال بابا د کتابښودنو په لړ کې دا ډېر مهم کتاب دی، په لومړي ټوک کې يې چې ۲۱۲ مخه لري د خوشال په باب (۲۸۲) عنوانه مقالې او په دويم کې چې ۲۰۴ مخه لري، ۱۲۳ عنوانه مقالې او ځينې ځانګړي کتابونه معرفي شوي دي.

۲۵- ګام پر ګام له خوشال سره:

د استاد محمد اصف صميم يو څېړنيز او تحليلي اثر دی چې د خوشال بابا پر ژوند ژوره څېړنه کوي، دا کتاب پر ۱۳۷۸ل کال د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې- جرمني له خوا په پېښور کې

په ۱۲۰ مخونو کې د یو زر ټوکو په شمېر چاپ شوی دی. په دې کتاب کې خوشال او کتابونه، خوشال او شاعران، خوشال د ژبې ټوپک، خوشال او قرآن، ګام پر ګام له خوشال سره او یو شمېر نور مسایل څېړل شوي دي.

۲۶ -خوشال خان د مغلو په دربار او د ادب په ډګر کې:

دا د شیریندل ګردیوال مونوګراف دی، چې په دې کې د خوشال لنډه پېژندنه له مغولو سره اړیکي او ادبي کارنامې څېړل شوي دي. دا اثر پر ۱۳۵۲ ل کال لیکل شوی، خو تر اوسه لا چاپ شوی نه دی.

۲۷- خوشالخان خټک:

دا کتاب دوست محمد کامل مومند د خان پر ژوند او کلام، پر (۱۹۵۱) م کال په اردو ژبه لیکلی دی. (۴۱۲) مخونه لري او (اداره اشاعت سرحد) پېښور، چاپ کړی دی.

۲۸- خوشال خان اور اقبال:

دا کتاب عبدالصمد خان په اردو ژبه لیکلی، دبابا پښتو اشعار هم ورسره مله دي. پر ۱۹۴۰م کال د پېښور منظور عام پریس کتابتون چاپ کړی دی، (۳۷۲) مخونه لري. لیکوال په کې د دې دواړو شاعرانو پرتلنه کړې ده.

۲۹- تعلیمات خوشال:

په دې نامه، میر عبدالصمد خان یو کتاب په اردو ژبه کې لیکلی دی، دا کتاب د عکاس پرنټرز پېښور له خوا پر ۱۹۷۸م کال چاپ شوی دی، (۹۴) مخونه لري او د خوشالخان د کلام پر ځینو اړخونو په کې څېړنه شوې ده.

۳۰- خوشال خټک کا مختصر تعارف:

دا کتاب پورفیسور پرېشان خټک په اردو ژبه لیکلی دی. د ۱۹۸۰م کال د مارچ پر میاشت د اباسین ارټ کونسل پېښور له خوا چاپ شوی دی، دې کتاب کې د خوشال پر فکر و فن خبرې شوې دي.

۳۱- پشتنو کا عظیم شاعر خوشال خان خټک:

دغه کتاب پروفیسور نعیم تقوي په اردو ژبه لیکلی دی. (۱۹۲) مخه لري او پر ۱۹۸۱م کال په تجارتي پریس ناظم اباد کراچۍ کې چاپ شوی دی. په دې کتاب کې د خوشال د ژوند و فن په باب خبرې شوي دي.

۳۲- پشتون کون؟

ښاغلي پروفیسور پرېشان خټک لیکلی او پر ۱۹۸۴ م کال د خوشال ریسرچ سیل له خوا چاپ شوی دی. ټول ۲۲۰ مخه لري او په اردو ژبه یې لیکلی دی، په دې اثر کې د پښتنو د اصل ونسل په باب د بېلابېلو نظریو جاج اخیستل شوی او بیا د خوشال د ژوند په باب تفصیلي خبرې شوي دي.

۳۳- خوشالنامه:

دا د هغه سیمینار د لیکنو او نظمونو جونګ دی، چې پر ۱۹۸۰م کال د خوشال بابا درې سووم تلین په درناوي په اباسین ارټ کونسل کې جوړ شوی و، د امقالې په اردو ژبه دي، دا کتاب پروفیسور پرېشان خټک او خاطر غزنوي ترتیب کړی او ۲۸۰ مخه لري.

۳۴- د خوشال د کلام انګریزي ژباړه:

میجر راورټي د خوشال بابا سل غزلونه او نظمونه په انګریزي ژبه ژباړلي او خپاره کړي دي او تبصره یې پرې کړې ده.

۳۵- د خوشال خټک شعرونه:

اولف کیرو او یولن هاول د پویمزاف د خوشال خټک په نوم په انګریزي ژبه د خان د شپږویشتو غزلونو ژباړه کړې ده او خپل نظر یې پرې لیکلی دی، دا کتاب ۹۸ مخه لري او پښتو اکېډمي پېښور پوهنتون له خوا پر ۱۹۲۳م کال چاپ شوی دی.

۳۶- دوست محمد کامل، اولف کیرو او یولن هاول د پویمزاف په شریک کوشش په انګرېزي ژبه یو اثر لیکلی، دې اثر کې د پویمزاف د خوشال خان خټک په باب خپله اختلافي څېړنه وړاندې کړې ده، دا کتاب پر ۱۹۲۸م کال چاپ شوی ، ۱۵۷

مخه لري، د کتاب په سریزه کې د خوشال بابا پر ژوند وفن خبرې شوي دي.

۳۷- په ډنمارکي ژبه د خوشال بابا شعرونه:

د ډنمارک پادري جنیزانو الډسن د بابا اته ویشت غزلونه او نظمونه په ډنمارکي ژبه ژباړلي او دیو کتاب په بڼه یې خپاره کړي دي.

۳۸- په انګرېزي ژبه د خوشالخان خټک د کلام انتخاب دی چې غزلونه، قصیدې او نور په کې شامل دي، د سي-ای بډلف له خوا په انګریزي ژبه ژباړل شوي او د استفین او زامنو په اهتمام یې پر ۱۸۹۰م کال په ۷۴ مخونو کې چاپ شوي دي.

۳۹- لایف اینډ ورکس اف خوشالخان خټک (د خوشالخان ژوند او مبارزه):

دا یوه څېړنیزه لیکنه ده، چې د لاهور مېرمن خدیجه فیروزالدین د خوشال پر ژوند وفن، د ۱۹۴۰م کال په شاو خوا کې لیکلې ده او بیا یې وروسته پرې له پنجاب پوهنتون څخه د دوکتورا درجه تر لاسه کړې ده.

دا لیکنه په انګریزي ژبه شوې وه، (۴۴۲) مخه لري، لومړنۍ برخه د خوشال له قوم او قبیلې، ژوند او جګړو او مړینې سره اړه لري او دویمه برخه یې د خوشال له اثارو او فن سره، دا لیکنه

چاپ شوي نه ده، خو د خپل لومړيتوب او څرنګوالي له مخې ډېره ارزښتناکه ده. دا سې ويل کېږي چې علامه اقبال مېرمن خديجې ته ددې ليکنې سپارښتنه کړې وه.

پایله

څرنګه چې خوشال بابا يو عظيم او هر اړخيز شخصيت دی او دده ژوند او اند د هر اړخ څېړنه ډېر کار و زيار ته اړتيا لري، په لنډو څېړنو کې د هغه د ټول ژوند او فکر څېړل خورا ګران کار دی.
ما چې کله د بابا د اندو ژوند پر څېړنې پيل وکړ، نو دا راته لا زيا ته څرګنده شوه، چې بابا د پوهې او هنر يو بحر دی، ليکوال يوازې دومره کولای شي چې ددې بحر پر يوې خوا يا يوې څپې خبرې وکړي او دزياتو موضوعګانو له څېړنې او شننې تېر شي، هغه څه چې په دې اثر کې ما انتخاب کړي وو، هغه مې هم په لنډه او اجمالي ډول وڅېړل، ځکه ددې هرې موضوع پوره څېړل د يو ځانګړي اثر د ليکلو غوښتنه کوي. زما په دې ليکنه او هڅه کې به ډېرې نيمګړتياوې وي او دبابا حق به مې نه وي ادا کړی. خو زما دا ليکنه لږ تر لږه دبابا له اند و ژوند سره د يوې ژورې مينې نښه او د خوشالپوهنې په برخه کې د نورو څېړنو او پلټنو لپاره يوه هڅه او هيله ده.
خدای (ج) دې وکړي هغه څوک چې دا اثر لولي، د خوشال بابا په باب د معلوماتو په برخه کې ورته ګټور تمام شي.

په درناوي
پوهنيار محمد اسمعيل يون
۱۳۸۰ل کال، کابل

اخځلیک

۱- الفت، ګل پاچا ، ننګیالی پښتون،. پښتو ټولنه **۱۳۴۵** ل کال.
۲- انوارالحق، پښتو مجله، مارچ-می ګڼه پېښور ۱۹۸۰ م کال.
۳- تسنیم ګلاب، پښتو مجله پېښور،۱۹۸۰م کال د مارچ-می ګڼه.
۴- خټک، خوشال خان، کلیات، لومړی ټوک دعلوموا کاډمي **۱۳۵۸**ل کال.
۵- خټک خوشال خان، دستارنامه، پښتو ټولنه **۱۳۴۵** ل کال.
۶- خټک، اقبال نسیم، اباسین مجله پېښور **۱۹۷۸**م کال اپریل-می ګڼه.
۷- روهي محمد صدیق، د خوشال کلیات، لومړی ټوک دافغانستان د علومو اکاډمي **۱۳۵۸** ل کال.
۸- ربښتین، صدیق الله، د خوشال خټک طبنامه، پښتوټولنه، **۱۳۴۵**ل کال.
۹= رفیع حبیب الله، نسبنامه د خوشال خان خټک او افضل خان، لاهور۱۳۸۰ل کال.
۱۰- رفیع، حبیب الله، دخوشال خان خټک خټکنامه، لاهور۱۳۸۰ل کال.
۱۱- رفیع، حبیب الله، دخوشال خان خټک وصیتنامه، لاهور ۱۳۸۰ل کال.
۱۲- رفیع، حبیب الله، دخوشال خان خټک هندکوهنامه، لاهور۱۳۸۰ل کال.
۱۳- رسا ، سید رسول ، ارمغان خوشال پېښور، ۱۹۲۴م کال.
۱۴- شینواری، حمزه، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه **۱۳۴۵** ل کال.
۱۵- صمیم، محمد اصف، ګام پر ګام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه –جرمني، پېښور **۱۳۷۸** ل کال.
۱۶-عثمانوف، عارف، ننګیالی پښتون، پښتو ټولنه **۱۳۴۵** ل کال.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمد خان زوی په ۱۳۴۶ل کال، د لغمان ولایت د الینګار ولسوالۍ دنیا زیو په یوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لیسه کې شامل شو. په ۱۳۶۶ل کال له نوموړې لیسې څخه په دویم نومره بریالی او په ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. په ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او په همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. په ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه

کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.
محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنګه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.
استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، د دې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیا د جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو.استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.
تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا د دې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول.استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه

کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده در وسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر **۱۳۸۵** ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلو اکادمیکو او لیکوالۍ په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګندیدو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او

ګټـورو نظريـاتو تــه هــم غلــط رنــګ او تعبيــر ورکــوي، دا ډول اشـخاص، چې اکثـره يې زورواکـي او د سياسـي ډلـو ټپلو غـړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي ګټو تـه خطر بولي، نو ځکه يې په ټينګه مخالفت کوي. زه د دې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې يې مثبت او منفـي غبرګونونـه دواړه راپـارولي دي، منفـي غبرګونونـه اکثـره وخت د هغـو اشخاصـو او ډلـو لـه خـوا وي، چـې پـه تېـر کـړکېچن سياسي بهير کې يې د بېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونـه يې مطرح کړي دي.

مثبـت غبرګونونـه اکثـره د ولـس دمشـرانو ، روښـنفکرانو او نـورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شـرايطو کـې بيـا هـم خپـل فرهنګي، سياسـي او ټولنيز کـار تـه دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو يې اوس پـه مسلسـل ډول ګـورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر يو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ايښـودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې د بېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی.استاد يون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې

يې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان د کلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنګ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو ليکوالو په لسګونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلګونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په لسګونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.
سربېره پر دې، په يو زيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنګوالی	چاپکال
• مټکور	لومړۍ شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• نيمګړي ارمانونه	د حيران شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا ياد	د سيمينار د ليکنو ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د استاد الفت نثري کليات	د استاد الفت نثرونه	درېيم ۱۳۸۷
• سيندونه هم مري	د اسحق ننګيال شعري منتخبات	دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
  دپوهنوال روستارتره کي اثر دویم ۱۳۸۷
- .د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
  د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
  د پوهنوال روستار تره کی اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- دپښتنګون ترڅنډو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- دکابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- اندیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷

- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- د کتابونو په وړمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سیاسي کړلېچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- او سنۍ رسنۍ لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله(ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زیار کې ورته د نور زغم او سېلې هیله لرم.

په درناوي

وفاالرحمن وفا

کابل-افغانستان

də kitābuno pə wagmo ke

(In the breeze of the books)

By:

M. Ismael yoon

دخپرونولړ: (۲۷)

ISBN 978-9936-500-26-6